

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Bakalářská práce

David Šír

Sémiokapitalismus: komodifikovaná produkce všeobecného intelektu

Semiocapitalism: commodified production of the general intellect

Praha 2017

Vedoucí práce: Mgr. Palo Fabuš

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 31. července 2017

[vlastnoruční podpis]

.....

Jméno a příjmení

Děkuji Palovi Fabušovi za vedení této práce, rodičům za podporu při studiu.

Abstrakt

Práce vychází z textu Karla Marxe známého jako Fragment o strojích, popisujícího situaci vnitřní kontradikce kapitalismu s rozvojem 'všeobecného intelektu', tedy vědeckého poznání umožňujícího automatizaci námezdní práce, kdy kapitalismus zároveň klade námezdní práci jako jediný zdroj obživy. Vychází primárně z myšlenkové tradice post-operaismo teoretiků Franca Berardiho, Antonia Negriho, Paola Virna a dalších rozvíjejících Marxovy analýzy z Fragmentu. 'Sémiokapitalismus' je paradoxním naplněním Marxovy vize Fragmentu, kdy po výrazném nahrazení mechanické práce stroji je kapitalistickým produkčním procesem subsumovaný samotný všeobecný intelekt a sociální tkanivo (jako základní lidské schopnosti komunikace a imaginace). Práce argumentuje, že mezi psychopatologie, které z toho plynou, a které budou chápány jako negativní externality sémiokapitalismu, patří mimo jiné epidemie sebevražd a deprese. Z perspektivy 'živé práce' tento text zkoumá vztah citícího sociálního těla všeobecného intelektu k jeho odcizené sémiotické produkci, sociální subjektivitě reorganizované a komodifikované finančním kapitalismem. Zároveň si všímá potenciálních nových sociálních a ekonomických forem, ukrytých v logice všeobecného intelektu.

Klíčová slova:

všeobecný intelekt, sémiokapitalismus, kognitivní práce, operaismo, psychopatologie, komodifikace, živá práce

Abstract:

Departing from Karl Marx's text known as Fragment on Machines, which describes the situation of inner contradiction of capitalism with development of the 'general intellect', scientific knowledge enabling automation of wage labor, when at the same time capitalism posits wage labor as the only means of survival. It's based primarily on the thought tradition of post-operaismo theorists Franco Berardi, Antonio Negri and Paolo Negri among others, who further develop Marx's analysis of the Fragment. 'Semiocapitalism' is a paradoxical fulfillment of Marx's vision of the Fragment, when after replacing much of the mechanical labor by machines the capitalist process of production subsumes the general intellect and social fabric itself (as general human faculties of communication and imagination). As being argued, the psychopathologies like depression and suicide epidemic (that will be understood as negative externalities of semiocapitalism) follows this development. From the perspective of 'living labor' this text examines the relationship between the sensitive social body of the general intellect and its alienated semiotic production, social subjectivity reorganized and commodified by financial capitalism. At the same time it pays some attention to the possible new social and economic forms, embedded in the logic of the general intellect.

Keywords:

general intellect, semiocapitalism, cognitive labor, operaismo, psychopathology, commodification, living labor

Úvod.....	1
1. Perspektiva živé práce.....	5
1.1 Živá práce a operaismo.....	5
1.2 Sociální hnutí a odmítnutí disciplinárního režimu práce.....	6
2. Všeobecný intelekt.....	10
2.1 Fragment o strojích.....	10
2.2 Kyberkultura a kolektivní inteligence.....	11
2.3 Informace a mezní náklady.....	12
2.4 Překonání společnosti práce v jejím rámci.....	15
3. Sociální továrna.....	17
3.1 Tělo všeobecného intelektu.....	17
3.2 Formální a reálná subsumpce.....	20
3.3 Externality.....	23
4. Komodifikace a rekombinace.....	26
4.1 Komodifikace.....	26
4.1.1 Marx.....	26
4.1.2 Bataille.....	27
4.2 Spektákl.....	28
4.3 Akcelerace info-sféry.....	31
4.4 Fragmentace času a myšlení.....	33
5. Kompetice	36
6.1 Identita jako značka.....	36
6.2 Deprese a sebevražda.....	38
Závěr.....	41
Seznam použité literatury.....	46

Úvod

V textu známém jako Fragment o strojích Karl Marx popisuje hypotetický budoucí scénář dynamiky překonání kapitalismu působením vnitřního rozporu, kdy se s rozvojem automatizovaného průmyslu stává hlavní produktivní silou to, co nazývá jako *všeobecný intelekt*. V žádném z jeho dalších textů už s tímto pojmem nepracuje, ten se ale i tak stal od šedesátých let do současnosti předmětem mnoha interpretací: podle Fragmentu měl být všeobecný intelekt bezprostřední produktivní silou společenského poznání jako takového, které nahradí mechanickou práci dělníků, která tak přestane být hlavním zdrojem hodnoty. Popisoval situaci post-industriální společnosti a toho, co bylo později nazváno jako informační ekonomika. Co je přitom zajímavé na Marxově perspektivě při analýze této situace je fakt, že podle něj byl nástup všeobecného intelektu situací, kterou v jeho pojetí můžeme chápat jako kvalitativní přechod v režimu výrobních prostředků, neslučitelný se zachováním kapitalistických výrobních vztahů. S nástupem současné vlny automatizace (tzv. Průmysl 4.0, umělé inteligence) je zajímavé číst následující slova z devatenáctého století, ukazující rozpor mezi efektivitou umožněnou rozvojem vědy a nedostatkem pracovních míst:

„Sám kapitál je rozpor procházející rozporem, a to proto, že usiluje o zkrácení pracovní doby na minimum, zatímco na druhé straně klade pracovní dobu jako jedinou míru a zdroj bohatství. Proto zkracuje pracovní dobu ve formě nutné pracovní doby, a prodlužuje ji ve formě nadbytečné pracovní doby; klade tedy rostoucí měrou nadbytečnou pracovní dobu jako podmínku – je to otázka života a smrti – pro nutnou pracovní dobu. Na jedné straně tedy vyvolává v život všechny síly vědy a přírody, jakož i síly společenské kombinace a společenského stylu, aby vytváření bohatstvím učinil nezávislým (relativně) na pracovní době, která je na ně vynaložena. Na druhé straně chce takto vytvořené obrovské společenské síly měřit pracovní dobou a spoutat je v mezích, které jsou potřebné k tomu, aby se už vytvořená hodnota uchovala jako hodnota. Výrobní síly a společenské vztahy – ty i ony jsou různými stránkami rozvoje společenského individua – se kapitálu jeví jen jako prostředky k tomu, aby mohl vyrábět na své omezené

základně. Fakticky jsou však materiálními podmínkami pro to, aby tato základna mohla být vyhozena do povětří.“ (Marx, 1974, str. 336-337).

Na následujících řádcích krátce rozeberu jak potenciality nových sociálních a ekonomických potencialit ukrytých v tomto konceptu a umožňující podle některých autorů všeobecný nadbytek jako „nové paradigma“. Z jiné perspektivy se ale budu soustředit spíš na „reálnou verzi“ Fragmentu, kdy je podle Paola Virna post-industriální společnost na jedné straně jeho empirickým naplněním, kdy všeobecný intelekt skutečně nastupuje jako bezprostřední produktivní síla, nicméně paradoxnějším způsobem, překonávajícím společnost práce v rámci výrobních vztahů vytyčených společností práce, tedy bez emancipačních důsledků (Virno, 2004). Tato kontradikce působí závažné patologie. Kapitál je na jedné straně motorem vedoucím ke zrušení potřebné práce tlakem na zvyšování efektivity a rozvojem všeobecného intelektu, stejnou silou však na druhé straně v podobě ideologie práce zakazuje skutečné rozvinutí této nové formy, kde by námezdní práce přestala být zdrojem obživy (Berardi, 2015a). Pokud se tedy chce udržet jako systém výrobních vztahů, je nucený expandovat do sfér, které byly dříve považované za doménu volného času, tedy do celku kolektivní subjektivity sociálního tkaniva. Je nucený subsumovat všeobecný intelekt samotný a reorganizovat jej ke svému obrazu.

V tomto ohledu tedy dochází ke stírání hranic mezi prací a volným časem a práce se rozlévá do celku společenského terénu. Italská teoretická škola post-operaismo nazývá tento proces vznikem „sociální továrny“, který Antonio Negri definuje jako stav, kdy se „pracovní procesy přesunuly z továrny do společnosti, a tudíž daly do pohybu skutečně komplexní mechanismus.“ (Terranova, 2000, str. 33). Sociální tkanivo - vztahy, subjektivity, nevědomí i sny samotné se stávají momentem kapitalistické produkce a mezi trhem a netržní sférou je nadále velice obtížné rozlišovat. Při analýze této situace pak budu vycházet z pojmu *sémiokapitalismu* Franca Berardiho, jehož dílo je hlavním myšlenkovým zdrojem této práce. Sémiokapitalismus je „*éra, kterou značí submise duše, ve které živá, kreativní, lingvistická, emocionální tělesnost je subsumovaná a inkorporovaná produkcí hodnoty*“ (Berardi, 2009a, str. 21) Obyčejný a jednoduchý život je daný do práce. Berardi se ve vztahu k novým technologiím a rozvoji všeobecného intelektu zaměřuje na tělesnou a afektivní stránku všeobecného intelektu, který není pouze abstraktní produktivní silou vědění samotného jako andělsky „čistého intelektu“ – a situace tohoto těla se dle Berardiho nachází v krizi, mezi jejíž symptomy patří deprese, úzkostné poruchy, sebevraždy (Berardi, 2015b).

V tomto ohledu tedy budu počínaje třetí částí textu vycházet z pojetí všeobecného intelektu Paola Virna, který jej zakotvuje v *živé práci*, tedy aktivních a tělesně determinovaných režimech produkce sémiotického obsahu (oproti idealistickému chápání stále typickému pro Marxův Fragment). Perspektiva živé práce bude v následujícím textu podstatná mimo jiné i z toho důvodu, že nabourává idealistickou představu automaticky a deterministicky fungujících dějin, proti té staví subjektivitu s její touhou a boji, aktivně transformující svět. V tomto ohledu zmíním vliv sociálních hnutí od šedesátých let, která podle teoretiků typu Negriho vyvolala transformaci směrem k postfordismu (Hardt, Negri, 2000) a sémiokapitalismu (což bude zvlášť patrné v případě kyberkultury devadesátých let).

Klíčovým bude také koncept francouzského ekonoma Yanna Mouliera-Boutanga *externalit*: nový kapitalismus čerpá význam z kolektivní produkce významu sociálního tkaniva, takže charakteristickým rysem je extrakce pozitivních externalit (Moulier-Boutang, 2012), „neplacené práce“ (Terranova, 2000). Plný rozsah vykořisťování sémiokapitalismu není možné pochopit zohledněním pouze přímého vykořisťování námezdní práce, ale je třeba se posunout k více „ekologickému“ pohledu (s tradicí pojmu externalit v ekologické ekonomii). Pokud se produktivita rozlévá z uzavřených zdí fordistické továrny do celku sociálního terénu, volný a pracovní čas se prolínají a vzájemně transformují (takže i formálně nezaměstnaný „neplaceně pracuje“), zkoumat ekonomické násilí znamená zkoumat „atmosféru“, sociálně psychologické klima, *prostředí* (tedy depresi, apod.).

K rozboru této situace (co přesně znamená, když jsou sociální tkanivo a sémiotická produkce subsumovány) se ve čtvrté části detailněji podívám na problematiku komodifikace, kterou různými způsoby pojali Marx, Georges Bataille, Guy Debord a další – a na konkrétní důsledky v sémiokapitalismu. Obecně je komodifikace stav, kdy se v kapitalismu stává motorem produkce abstraktní směnná hodnota výrobku jako zboží, a ne jeho skutečná praktická hodnota – což v kontextu sémiokapitalismu platí pro subjektivitu a formy života. Všeobecný intelekt jako kolektivní sémiotická produkce je „rekombinovaný“ finančním algoritmem zboží směny, nezávislý na reálné hodnotě determinované afektivním tělem všeobecného intelektu; kapitál reorganizuje a řídí proces produkce kolektivní subjektivity, dává mu formu (Berardi, 2015a). Pokud Marx chápal odcizení v rámci kapitalistických výrobních vztahů jako stav, kdy dělník nemá kontrolu nad výrobním procesem a výsledným produktem (Marx, 1978), nyní to znamená, že tělo všeobecného intelektu nemá kontrolu nad vlastní artikulací v sémiotické sféře, která je „rekombinovaná“

(Berardi, 2015a) podle autonomní logiky. Rozpojení afektivního těla kolektivní inteligence (tedy „živé práce“) a její artikulace v sémiotickém kódu je linií, kterou budu sledovat skrze celý následující text.

1. Perspektiva živé práce

1.1 Živá práce a operaismo

„Kapitál je mrtvá práce, která ožívá jako upír jen tehdy, když saje živou práci, a žije tím více, čím více se živé práce naloká“ (Marx, 1954, str. 251)

Podle Marxe o sobě vytváří kapitalistická společnost mystifikující dojem: zdá se, že kapitál (tedy cirkulace komodity) je sám o sobě zdrojem hodnoty, kterou je ale fakticky aktivní síla živé práce, kterou si kapitál pasivně přivlastňuje. Bere si nadhodnotu kterou nevrací dělníkovi a díky tomu expanduje (Dolack, 2016). Jde o rozdíl kreativní práce tvořící hodnotu a hodnoty (Tronti, 1962). Na tomto starém Marxově tvrzení trvala a do radikálnějších důsledků jej rozvedla teoretická škola operaismo,¹ jejíž základní tendence se později staly součástí proudů autonomismu a post-operaismo (teoretici jako Antonio Negri, Paolo Virno, Franco Berardi a další.) Myšlenkový program této tradice je v elementární podobě možné vystihnout těmito slovy Antonia Negriho a Michaela Hardta (z jejich stěžejního díla *Empire*):

„Historie kapitalistické formy je vždy nezbytně reaktivní historie. [...] Pokud máme uchopit proces z perspektivy jeho aktivního prvku, musíme přijmout úhel pohledu druhé strany – to znamená, proletariátu, spolu se zbývajícím ne-kapitalistickým světem který je postupně vtahovaný do kapitalistických vztahů... Proletariát ve skutečnosti vynalézá sociální a produktivní formy, které bude kapitál v budoucnu nucený přijmout.“ (Hardt, Negri, 2000, str. 268)

Historie tedy není automatickým procesem podřízeným transcendentní moci nevyhnutelné trajektorie, ale jejím motorem je touha a boje aktivní subjektivity zespoda, živá práce stojící mimo kapitál, který přichází sekundárně jako „parazitická“ struktura,

¹Z italského operaio, což znamená „dělník“. Operaismo by se tedy mohlo do češtiny překládat přibližně jako „dělnictví“ (anglicky bývá překládáno jako „workerism“).

absorbující do sebe tuto aktivitu. Pokud na tuto perspektivu přistoupíme, historie vývoje kapitalismu a jeho zásadních restrukturací souvisejících s technologickými inovacemi se ukazuje jako výsledek třídního boje: kapitalisté mají tendenci sledovat krátkodobé a profitově orientované zájmy, nechťejí se vzdávat momentálně investovaného kapitálu a pouštět se do nejistoty dlouhodobých a vizionářských projektů (Hardt, Negri, 2000). Tlak organizovaného dělnického hnutí zespoda na zvyšování mezd vedl v minulosti k potřebě kapitálu zefektivňovat výrobu, aby zůstala profitabilní; takto vedl k technologické inovaci a vzniku nových forem společenského uspořádání (Mason, 2015). Podobně pak jako dělnické boje éry industriálního kapitalismu, můžeme i sociální hnutí a kontrakulturu s kořeny v šedesátých letech minulého století považovat za projev aktivní subjektivity živé práce (tedy kreativní síly zespoda), dětí nově „zburžoaznělé“ dělnické třídy, jejíž touhy a očekávání od života se obrátily mimo zdi továrny (Hardt, Negri, 2000).

V tomto ohledu označuje Franco Berardi samotný pojem *operaismo* za matoucí: v šedesátých a sedmdesátých letech sice toto myšlení (v časopisech typu *Classe operaia*, *Potere operatio*) ještě bylo poznamenáno leninismem, nicméně se vzdálilo od centrální postavy proletariátu jako homogenního subjektu k heterogenním procesům *subjektivace*: pojem třídy byl „redefinován jako investice sociální touhy, což znamená kulturu, sexualitu, odmítnutí práce.“ (Berardi, 2009b, str. 74). Oproti třídní konotaci tedy navrhuje tuto „chemickou“ umožněnou pojmem „kompozionismu“, což podle něj lépe odpovídá analýzám této krajiny globalizovaného virtuálního „Impéria“, kde místo dělnické třídy jako molárního celku nahrazuje více molekulární multituda (Hardt, Negri, 2000). Ať už se nicméně bavíme o *operaismo* či Berardiho kompozionismu, navzdory odlišným konotacím zůstává základní premisa primátu živé práce oproti reaktivní apropriaci „parazitickým“ kapitálem stejná; systém živí to, co do něj přichází z vnějšku. Ukázkou tohoto mechanismu (navazující v tomto smyslu na tradici dělnického hnutí) jsou tak kontrakultury a subkultury vytvářející vkus apropriovaný kulturním (hudebním, módním, atd.) průmyslem, ale třeba také kolaborativní práce internetové open source komunity (Terranova, 2000).

V tomto ohledu se perspektiva post-*operaismo* vycházející z primátu živé práce liší při analýzách post-fordismu od economicistického marxismu i politických a kulturních analýz „nových sociálních hnutí“: zatímco první perspektiva vnímala např. kontrakultury šedesátých a sedmdesátých let za „pouhé“ kulturní experimentování (tedy rozptýlení od skutečného třídního boje), politická analýza sociálních hnutí si všimla jejich významu, jak ale Hardt a Negri uvádí, ani oni si neuvědomovali, do jaké míry se kulturní a

subjektivní experimentování stalo zásadní *ekonomickou* silou nové ekonomiky. Myšlení autorů post-operaismo se tedy z významné části zaměřilo na analýzu situace, kdy se subjektivita stává produktivní silou a zároveň tím, co je kapitalismem produkováno. Toto „materialistické“ chápání subjektivity subsumované v rámci výrobních procesů navazuje na jednu stranu na francouzský post-strukturalismus a filosofický projekt Deleuze a Guattariho (pro které kapitalismus produkuje subjektivitu „stejným způsobem, jako produkuje šampony Prell nebo auta Ford“ (Culp, 2016, str. 31)), na situacionalismus s kritikou společnosti spektaklu (analyzující situaci, ve které se sociální komunikace stává komoditou – (Debord, 2007)). Dalším zásadním zdrojem je Marx Rukopisů Grundrisse, díla z období mezi „mladým“ humanisticky hegelovským obdobím s kritikou odcizení, a „dospělým“ obdobím vědecké analýzy kapitalistického způsobu produkce²; v Grundrisse se mísí vlivy obou období.

1.2 Sociální hnutí a odmítnutí disciplinárního režimu práce

Pokud tedy přijmeme teorii primátu živé práce oproti reaktivní roli kapitálu, post-fordismus se ukazuje jako výsledek aktivní touhy a bojů proletariátu a jejich apropriace ze strany kapitálu (navzdory tomu, že je tato komodifikovaná v mnoha ohledech protikladná původním cílům a hodnotám). Poválečný sociální stát „zlaté éry“ keynesiánského fordismu a vysoká úroveň přerozdělování vedly k prudkému nárůstu životní úrovně dělnické třídy a lepšímu vzdělání. Nikdy dříve v historii se univerzitní vzdělání nestalo natolik masově rozšířenou záležitostí. V důsledku toho se změnily aspirace a očekávání od života dětí pracující třídy, jejíž životní úroveň vzrostla (Hardt, Negri, 2000). Pracující třída tedy podle operaismo doslova *odmítla* industriální práci jako součást celku moderní disciplinární společnosti založené na masové fordistické výrobě:

„Různé formy sociálního zpochybnění a experimentování, všechny zaměřené na odmítnutí hodnoty pevného programu materiální produkce typického pro disciplinární režim, v masových továrnách, a jeho struktury nukleární rodiny. Hnutí si místo toho cenila flexibilnější dynamiky kreativity a toho, co můžeme považovat za více imateriální formy produkce.“ (Hardt, Negri, 2000, str. 274).

²K tomuto rozlišení viz (Kučel, 2014)

Došlo ke komplexní proměně hodnot pracující třídy, což vedlo k sociálním bojům a následné restrukturační celé společnosti. Pro mladé lidi, kteří vyrostli v atmosféře poválečného růstu a vzdělanosti nebyla repetitivní práce v továrně osm hodin denně a sedm dní v týdnu nadále přijatelná; vnímali ji jako šedé a normalizující popření života, „dočasnou smrt“ (Berardi, 2009a). Zaměřili se na nepracovní sféru a experimentovali s novými formami života, komunikace a vyjádření. Pro sociální hnutí té doby byla významná kritika odcizení moderní industriální práce (jak ji představoval raný Marx a později např. frankfurtská škola) a ve vzduchu byla myšlenka, že by práce mohla být také zdrojem sebe-exprese a kreativity. Došlo k „enormní akumulaci sociálních bojů,“ (Hardt, Negri, 2000, str. 275) jakými byla např. druhá vlna feminismu (vedoucí k ocenění afektivní práce), studentského hnutí (důraz na hodnoty vědomostní práce); nakonec pak kontrakultura s hodnotami kooperace a komunity ve svém celku (Hardt, Negri, 2000), jako ideový základ nové ekonomiky síťové propojenosti a komunikace³.

Flexibilita a mobilita byly ceněnými hodnotami (Berardi, 2009b). V Itálii tato revolta pokračovala oproti ostatním zemím do sedmdesátých let, kdy v roce 1977 vyvrcholila hnutím masového absentismu, hnutím autonomie a „metropolitních indiánů“, explicitně odmítajících tovární práci. Podle Virna se post-fordismus vysloveně zrodil s „hnutím roku 1977“ v Itálii (Virno, 2004). Stejná touha proletariátu po *jiném životě* mimo šed' a rutinu pak vedla se zpožděním podle Hardta a Negriho i ve Východním bloku k pádu disciplinárního zřízení (Hardt, Negri, 2000).

Tato komplexní proměna hodnot a společenská krize tedy vedly k nutnosti restrukturovat kapitalismus, k čemuž by jinak nemuselo dojít – nebýt sociálního hnutí, věci mohly být ještě dlouho při starém (Hardt, Negri, 2000). Je nicméně otázkou, do jaké míry je možné post-fordismus považovat za výsledek boje proletariátu a do jaké např. za důsledek samotného technologického pokroku či jinými faktory, které by vedly k nutnosti restrukturační. Analogie mezi hodnotami tehdejšího hnutí a konkrétní podobou kapitalistické transformace je nicméně prokazatelná. Berardi: „*Existuje úzký vztah mezi odmítnutím práce, informatizací továren, zmenšováním, outsourcováním prací, a flexibilizací práce. Ale tento vztah je mnohem komplexnější než řetězec příčiny a následku.*“ (Berardi, 2009b, str. 76)

V momentě, kdy dělnická třída aktivním způsobem zaměřila pozornost do nepracovní sféry, se tak práce rozlila z uzavřených zdí továrny do celku společnosti. S

³V tomto ohledu je dobré si všimnout Kalifornie jako dřívějšího centra hnutí hippies i dnešního centra digitální ekonomiky.

novými vyhlídkami od života umožněnými keynesiánskou redistribucí majetku a rozvojem vzdělání se v relativně masovém měřítku rozšířil životní styl, který byl dříve privilegiem dětí buržoazie, se zaměřením na aktivity typu umění, módy, nastavování vkusu, apod. (Lazzarato, „Immaterial labor“) se zrodila i představa, že by se práce mohla stát *vášní* (pojem „vášnivé práce“ Angely McRobbie):

„Vidím vášnivou oddanost kreativní práci jako zahrnující „linie úniku,“ zakotvené v rodinných historiích dříve blokových nadějí a frustrací.“ (McRobbie, 2016, str. 46).

2. Všeobecný intelekt

2.1 Fragment o strojích

Sociální boje šedesátých a sedmdesátých let vedly ze strany aktivní subjektivity proletariátu ke konstituci post-fordistického kapitalismu, který je podle Paola Virna „empirickým uskutečněním Marxova Fragmentu o strojích“ (Virno, 2004, str. 100). V tomto textu z Rukopisů Grundrisse popisuje Marx alternativní verzi dynamiky rozporu, který povede k nevyhnutelnému kolapsu kapitalismu a jeho nahrazení jiným sociálně-ekonomickým uspořádáním.⁴ Oproti známější verzi obhajované v např. v Kapitálu (klesající míra zisku) zde Marx dává sugestivní a poměrně „futuristický“ obraz hypotetické situace, kdy se kapitalismus hroutí pod kontradikcí vyvolanou pokročilou automatizací výroby a nástupem *všeobecného intelektu* - všeobecného lidského vědění, poznání, které se stává bezprostředním výrobní silou (Marx, 1974). Oproti industriální éře dochází ke kvalitativní proměně v režimu výrobních prostředků, která kapitalismus „vyhodí do povětří“ (Marx, 1974, str. 337). Zároveň se dá říct, že v tomto textu Marx pracoval s hypotetickou možností nástupu dnešní informační ekonomiky a internetu (Mason, 2015).

S vysokým rozvojem vědy zvěcnělé ve fixním kapitálu nahrazuje práci dělníků „automatický systém strojů ... poháněný automatem, hnací silou, která se sama uvádí do pohybu“ (Marx, 1974, str. 326) tedy autonomní proces, vzhledem k němuž je člověk spíš už jen „dozorcem a regulátorem“ (Marx, 1974, str. 336). Mechanická a repetitivní práce je postupně automatizována a přestává být zdrojem hodnoty. Nyní je to teoretické a abstraktní myšlení jako inteligentní tvůrčí síla, které transformuje materii; místo dělnické práce se klíčovým stává pochopení přírodních procesů a jejich ovládnutí systémem strojů (Marx, 1974). „*Rozvoj fixního kapitálu ukazuje, do jaké míry se všeobecné lidské vědění, poznání, stalo bezprostřední výrobní silou, a do jaké míry se*

⁴Rukopisy Grundrisse se do obecného povědomí dostaly až na konci šedesátých let, přičemž do angličtiny byly přeloženy v roce 1973. Teze z Fragmentu je možné považovat za „heterodoxii“ v rámci tehdejšího ortodoxního marxismu vycházejícího z pozdějšího Marxova Kapitálu. Např. Antonio Negri mluvil o Marxovi, který se dostává za Marxe (Negri, 1991).

podmínky společenského životního procesu samého dostaly pod kontrolu všeobecného intelektu a v souladu s ním se přetvořily“ (Marx, 1974, str. 337), přičemž toto přetvoření výrobního procesu v souladu s všeobecným intelektem vede podle Marxe k nevyhnutelnému rozporu: „*Sám kapitál je rozpor procházející rozporem, a to proto, že usiluje o zkrácení pracovní doby na minimum, zatímco na druhé straně klade pracovní dobu jako jedinou míru a zdroj bohatství*“. (Marx, 1974, str. 336-337). Kapitál tedy z vnitřní logiky vytváří stále víc volného času, když usiluje o maximalizaci zisku redukcí nutné práce a její nahrazení stroji; toto je předpokladem vytvoření komunistické společnosti volného času, kde je mechanická práce automatizovaná a lidé mají čas na vlastní rozvoj a aktivity typu umělecké činnosti a kultivace poznání. (Marx, 1974).

Z dnešního úhlu pohledu pak zpětně můžeme říct, že obdobím, kdy se začal viditelně projevovat scénář popsán Marxem ve Fragmentu byla šedesátá a sedmdesátá léta, období post-industriální transformace. Pokud se budeme držet perspektivy živé práce, pak se navíc tento nástup všeobecného intelektu jako produktivní síly ukazuje ne jako důsledek objektivních zákonitostí historického vývoje, ale také jako výsledek aktivní touhy proletariátu a jejího odporu vůči starému disciplinárnímu uspořádání. „Odmítnutí práce“ popisované post-operaismo a snahu sociálních hnutí o konstrukci nové subjektivity je pak možné vykládat jako součást procesu tvorby nové subjektivity, která je ve shodě s Marxovým popisem z Fragmentu: „*Volný čas – který je i dobou oddechu i dobou pro vyšší činnost – samozřejmě proměnil toho, kdo jím disponuje, v jiný subjekt, takže jako tento jiný subjekt pak také vstupuje do bezprostředního výrobního procesu*.“ (Marx, 1974, str. 344) A dále: „*Úspora pracovní doby se rovná růstu volného času tj. času pro plný rozvoj individua, který zase zpětně působí na produktivní sílu práce jako největší produktivní síla*.“ (Marx, 1974, str. 343) V situaci poválečného keynesiánsství, kdy byly zdroje redistribuovány a rozšířilo se masové vzdělání, tato logika skutečně umožnila bezprecedentní možnost rozvoje „společenských individuí“ jejichž subjektivita jako celek s produkcí kreativního kulturního experimentování se stala motorem nastupujícího všeobecného intelektu jako bezprostřední síly kapitalistické výroby.

2.2 Kyberkultura a kolektivní inteligence

Pokud byl program všeobecného intelektu implicitně přítomný v sociálním hnutí šedesátých a sedmdesátých let (důraz na imateriální a komunikativní formy produkce), zcela explicitně můžeme tuto analogii najít u kyberkultury, sociálního hnutí

devadesátých let (Berardi, 2015a). Podle Pierra Lévyho se jednalo o „utopické“ sociální hnutí, které položilo základy dnešního „kyberprostoru“, k jehož konstituci „*přispěli většinou anonymní účastníci, dobrovolníci snažící se neustále zlepšovat programové nástroje komunikace*“ (Lévy, 2000, str. 112), s cílem dosažení *kolektivní inteligence*, která byla pro kyberkulturu „duchovní perspektivou, jejím nejvyšším cílem“ (Lévy, 2000, str. 116). Zde existuje analogie s post-operaismo, kdy např. Franco Berardi používá pojmy všeobecného intelektu (s odkazem k Marxovi) a kolektivní inteligence (s odkazem k Lévymu) mnohdy jako více či méně zaměnitelné. Dalo by se říct, že Marxův pojem specificky upozorňuje na ekonomické aspekty kolektivní inteligence, na její charakter jako produktivní síly v rámci kapitalismu. Koncept kolektivní inteligence pak může pomoci k lepšímu uchopení Marxova pojmu. Lévy popisuje produkci kolektivní inteligence jako anonymní sílu, s kyberprostorem plným volně dostupných dat, obrazů a zvuků. Například producent elektronické hudby využívá samplý, tedy zvuky a kousky písní nahrané lidmi před ním, a z toho skládá (Lévy, 2000); podobné je to s open source kulturou. Lévy na jednu stranu uznává přínos kapitálu v tom, že přinesl prostředky a umožnil materiální rozvoj cílů „utopického“ hnutí. Zároveň nicméně upozorňuje, že kapitál aproprioval volně dostupnou autonomní produkci hnutí zespoda a živí tak mýty o geniálních podnikatelích typu Billa Gatese. Oproti tomu Lévy trvá na tom, že za vzestupem kyberprostoru stála difúzní kooperativní činnost sociálního hnutí kyberkultury (Lévy, 2000) – tedy kolektivní inteligence, všeobecného intelektu, jak je možné dodat.

Spojení s pojmem kolektivní inteligence zdůrazňuje *imanentně kooperativní* charakter všeobecného intelektu. To vyplývá na jedné straně z komunikativní podstaty tohoto režimu produkce, který je bezprostředně také komunikací v rámci infrastruktury sítí. Kolektivní inteligence nevyžaduje vědecký management, který v éře disciplinárního taylorismu zprostředkovával kapitál, ale rovná se bezprostředně „konstrukci kooperace a komunikativní společné sféry“ (Hardt, Negri, 2000, 302). Jedná se o autoregulaci sféry živé práce, autopoiesis kolektivního organismu autonomního ve své potencialitě.

2.3 Informace a mezní náklady

Základním produktem ekonomiky s nástupem převahy všeobecného intelektu nad industriální sférou (kdy se produktivní stává kolektivní inteligence jako celek) je ve vzrůstající míře *informace*. Z logické podstaty informace samotné, pokud je analyzována z ekonomického hlediska, pak plyne ona kontradikce vystižená Marxem ve

Fragmentu o strojích, která měla kapitalismus „vyhodit do povětří“. K uchopení této kontradikce je užitečný pojem mezních nákladů z ekonomické teorie který označuje, kolik je třeba při výrobě vynaložit prostředků, aby objem výroby vzrostl o jednu jednotku (Heissler, Valenčík, Wawrosz, 2012). V případě všeobecného intelektu, jehož produktem jsou informace, se však tato hodnota od jistého bodu křivky mezních nákladů rovná téměř nule: zatímco vyprodukovat např. elektronickou knihu může být dlouhý a bolestivý proces stojící značné množství intelektuální energie, následné kopírování a šíření už nestojí téměř nic (kromě ceny výpočetního výkonu a přenosu) (Rifkin, 2014). Dochází tedy k nahrazení starého industriálního paradigmatu charakterizovaného kapitálem jako materiální věcí, ke které se vztahoval princip *nedostatku* a tím pádem nutnosti kompetice, „přežití nejschopnějšího“ v násilném boji o omezené zdroje. „Nové paradigma“ založené na principu informace, jejíž mezní náklady k šíření se rovnají téměř nule, je oproti tomu založené na *nadbytku* (Rifkin, 2014), excesu.

V principu informační ekonomiky a kolektivní inteligence (tedy všeobecného intelektu) je tím pádem zakódovaná potencialita zásadní proměny ve vztahu k chápání sociálních vztahů, týkající se protikladu kompetice a kooperace. Jeremy Rifkin mluví o ekonomice *sdílení* jako paradigmatu informační společnosti nahrazujícím ekonomiku založenou na profitu a kompetici (Rifkin, 2014). Anebo, jak situaci informační společnosti popisuje Vilém Flusser, sociální situaci vhodnou k efektivní produkci informace je *dialog* (Flusser, 2001). Pokud se budeme držet Habermasovy distinkce, tak dialog funguje na odlišném principu než instrumentální ekonomické jednání: komunikativní jednání je zaměřené na vzájemné porozumění, schopnost vcítění se a pochopení perspektivy druhé strany, v protikladu vůči instrumentálnímu jednání zaměřenému na dosažení předem stanoveného cíle (Marazzi, 2011). To je v protikladu vůči kompetici, tj. snaze o prosazení sama sebe bez otevřenosti k dialogu s možností otevřeného konce (díky čemuž také může být vyprodukována nová informace). Instrumentální jednání patří do ekonomické sféry získávání zdrojů, a přesně v tomto bodě se dostáváme do paradoxní situace, pokud je sféra komunikace subsumovaná ekonomikou. V kontextu tohoto nadbytku charakteristického pro sféru informace pak konstrukty typu „intelektuálního vlastnictví“ představují podle McKenzieho Warka způsoby, jak zpětně uvrhnout industriální logiku nedostatku na informační sféru nadbytku (Wark, 2017).

Pro ilustraci uvedu příklad, který se mi zdá charakteristický pro éru kognitivního kapitalismu (Smith, 2015): kognitivní pracovník objevil kvalitní kognitivní stimulant (případně správnou kombinaci více různých stimulantů), který pomáhá

dosahovat vyšších kognitivních výkonů, produkovat informace s vyšší efektivitou. V současném kompetitivním paradigmatu se o tuto novou znalost nepodělí: bude si ji chránit jako „tajnou zbraň,“ aby získal kompetitivní výhodu v kariérních příležitostech vůči kolegům, které vnímá jako hrozbu. Pokud však ze situace odmyslíme kapitalistické výrobní vztahy a nutnost přežití v jejich rámci, tento postoj nedává smysl. Pokud by informaci o kognitivním stimulantu sdílel s kolegy, je vyšší šance, že někdo z nich vyprodukuje cennou informaci, kterou on sám bude následně moci využít k vlastnímu informačnímu obohacení, zefektivnit tím vlastní produkci dalších informací, přičemž sám tímto sdílením informací nic neztratí. Kompetitivní paradigma takto blokuje rozvoj kolektivní inteligence, subsumované kapitálem a komodifikované.

Takto tedy Paul Mason interpretuje Marxův všeobecný intelekt: *„mysl všech na zemi propojení sociálním věděním, ve které každé je vylepšení užitek pro každého“* (Mason, 2016, str. 138). Oproti industriální logice je tedy na logice všeobecného intelektu kvalitativně odlišná především logika nadbytku a excessu. Na tomto místě je důležité se snažit pochopit, co znamená přenesení tohoto nového paradigmatu na stará odvětví, jakými jsou průmysl a zemědělství (stejně jako rozvoj průmysl vedl k industrializaci a transformaci zemědělství (Florida, 2014)). Marx:

„Ale tou měrou, jak se rozvíjí velký průmysl, se vytváření skutečného bohatství stává méně závislým na pracovní době a na množství vynaložené práce než na síle činitelů, kteří se v průběhu pracovní doby uvádějí do pohybu a kteří sami zase – jejich síla a působnost – nemají žádný vztah k bezprostřední pracovní době, kterou stojí jejich výroba, nýbrž závisejí spíše na všeobecném stavu vědy a na pokroku techniky, čili na aplikaci této vědy ve výrobě“ (Marx, 1974, str. 335)

Jakmile je informace jednou vyprodukována (což může být náročný a dlouhodobý proces) a stává se součástí všeobecného intelektu, na čem nyní záleží je už pouze její *aplikace*, kde už se marginální hodnota může potenciálně blížit nule (podstatné jsou nyní náklady na primární suroviny). Konkrétně to znamená automatizaci průmyslu (robotika), zefektivnění logistiky (just-in-time produkce zefektivněná např. díky Internetu Věcí používaném ve skladech (Rifkin, 2014)), automatizaci a zefektivnění zemědělství (např. díky hydroponice a vertikálním farmám), rutinní kognitivní práce (díky umělým inteligencím), levnou energii (solární panely, kde jsou opět vysoké prvotní náklady, ale následné mezní náklady se rovnají nule (Rifkin, 2014)); z dlouhodobějšího hlediska

můžeme spekulovat o materializaci všeobecného intelektu ve formě jaderné fúze jako zdroje energie, radikálně snižující mezní náklady energie). 30% prací ve Velké Británii, 38% prací v USA, 35% prací v Německu a 21% prací v Japonsku je ve „vysokém ohrožení“ automatizace z počátku třetí dekády dvacátého prvního století („Up to 30%“, 2017).

V podobném duchu jako Marx ve Fragmentu o strojích tedy Rifkin píše, že úpadek kapitalismu přichází díky jeho vlastnímu úspěchu, v jeho srdci. „*Operační logika kapitalismu je odsouzená selhat úspěchem,*“ (Rifkin, 2015, str. 3) přesně díky tomu že umožňuje „*extrémní produktivitu*“ (Rifkin, 2015, str. 19). Jedná se o možnost „*vyřešení ekonomického problému*“ umožněném rozvojem vědy, o které psal Keynes už v roce 1930 (Rifin, 2015).

2.4 Překonání společnosti práce v jejím rámci

Jako historickou sílu vedoucí k překonání kapitalismu (jako společnosti práce) tedy chápal Marx Fragmentu tuto kontradikci: pokud je produktivní silou věda umožňující efektivní ovládnutí přírodních procesů, k zajištění produkce naplňující potřeby lidí je třeba již jen zanedbatelná proporce života. Námezdní práce již není třeba, stále se ale staví jako jediný zdroj hodnoty umožňující lidem ekonomické přežití; společnost (např. z ideologické) setrvačnosti stále trvá na tom, aby lidé pracovali, když už práce není potřebná a stále více ani možná. Jak tuto situaci popisuje Paolo Virno v knize *The Grammar of Multitude*: „*Pracovní doba je jednotkou měření, která se používá, ale která nadále není pravou jednotkou měření*“ (Virno, 2004, str. 101). To podle něj skutečně vede k překonání společnosti práce, ale paradoxnímu. Dochází k empirické realizaci Fragmentu o strojích, podle Virna ale bez jakkoli emancipačních důsledků: „*K překonání společnosti práce dochází ve formách předepsaných sociálním systémem založeným na námezdní práci*“. (Virno, 2004, str. 101). Výsledkem je tzv. *komunismu kapitálu* – který v mnoha ohledech paradoxním a „obráceným“ způsobem přejal program tradičně náležející revoluční levici – mezi což patří internacionalismus, zrušení státu, ale také dualismů typu práce a volného času (Virno, 2004). V tomto ohledu je dobré si zároveň všimnout, jak globální kapitalismus po pádu východního bloku chápal sám sebe „utopicky.“ doslova jako konec dějin (Fukuyama, 2002), což by mohla být další možnost, jak ilustrovat pojem „komunismu kapitálu“.

Mnoho hodnot sociálního hnutí šedesátých a sedmdesátých let bylo naplněno: přenesení důrazu ze sféry práce (továrny) do sféry, která tradičně náležela volnému času (tedy komunikace, kultury, apod.). Protože se však námezdní práce staví stále jako měřítko hodnoty, tyto aktivity byly komodifikovány a proměněny v práci. Hodnoty typu flexibility, mobility a pracovního nomádství (odmítající fordistickou představu stabilní kariéry v továrně) byly pro jedince emancipační v éře silného sociálního státu a zaměstnanosti, nicméně apropriované neoliberální politikou škrtů se proměnily v prekérní situaci charakterizovanou nejistotou. Berardi doslova mluví o „pomstě“ kapitalismu:

„Pracující požadovali svobodu od kapitalistické regulace, a kapitál udělal to samé, ale opačným způsobem. Svoboda od státních regulací se stala ekonomickým despotismem nad sociálním tkanivem.“ (Berardi, 2009b, str. 76)

3. Sociální továrna

3.1 Tělo všeobecného intelektu

Marxovo pojetí všeobecného intelektu (kterého jsem se držel na předchozích řádcích) je nicméně v určitém ohledu stále metafyzické. Zatímco v jiných textech Marx kritizoval falešný dojem, který o sobě na povrchu kapitalistická společnost vytváří, kdy se zdá, že kapitál je sám o silou tvořivou hodnotu (a ne živá práce), v případě všeobecného intelektu z Fragmentu se zdá, jako kdyby šlo o abstraktní produktivní sílu „intelektu jako takového“, tedy jakéhosi imateriálního kapitálu, karteziánsky odtělesněného „ducha“.⁵ McKenzie Wark dokonce označuje Fragment o strojích za mystifikující text a tvrdí, že Marx v tomto bodě propadl kouzlu kapitalistického fetišismu, který se obecně snažil demaskovat. *Mrtvá kognitivní práce* je považovaná za aktivní produktivní sílu namísto konkrétní živé práce sociálního mozku (Wark, 2017). Všeobecný intelekt je v Marxově pojetí výslednou hodnotou (součástí kapitálu), ale kdo tuto hodnotu produkuje? Na co je třeba se zaměřit, jsou „konkrétní a specifické praxe produkce vědění“ (Wark, 2017, str. 13), s jejich vztahem k fyzickému a citíciému *tělu* všeobecného intelektu: tedy sociálně psychologickému klimatu sémiotického kapitalismu a konkrétní živé práci produkující sémiotický obsah.

Berardi: „[S]ociální existence kognitivních pracovníků nemůže být redukována na inteligenci: v jejich existenciální konkrétnosti, kognitariát tvoří také těla, jinými slovy nervy které tuhnou neustálým namáháním pozornosti, oči které se unavují zíráním na obrazovku.“ (Berardi, 2005, str. 57) Definice všeobecného intelektu Paola Virna se posouvá od Marxova idealistického chápání a zakotvuje všeobecný intelekt v aktivitě živé práce. Díky tomuto posunu se už nejedná o produktivní sílu vědy v úzkém slova smyslu, ale o nejobecnější vlastnosti definující člověka jako sociální bytost. Všeobecný intelekt zakotvený v konkrétní tělesnosti znamená kolektivní sémiotickou produkci

⁵Stejný idealismus podle Berardiho zasáhl i kyberkulturu devadesátých let s jejím pojmem kolektivní inteligence. Upozorňuje, nakolik byla neoliberální ideologie, která později apropriovala program kyberkultury, přítomná již v základních koncepcích tohoto hnutí. To se týkalo redukce role afektivní tělesnosti a nepochopení komplexity nevědomí (Berardi, 2015a), tzn. determinace hodnoty „živou prací“.

společenského organismu jako celku. V tomto smyslu se o nástupu všeobecného intelektu bavíme v situaci, kdy se kapitalistická produkce začíná týkat *života samotného*: zahrnuje subjektivitu a produkci forem života, sociální tkanivo jako takové⁶. Takto konkrétně pak Virno redefinuje všeobecný intelekt:

„Všeobecný intelekt tudíž obsahuje formální a neformální vědění, imaginaci, etické sklony, názory, a „lingvistické hry“ [...] Všeobecný intelekt se stává atributem živé práce, když její se její aktivita vzrůstajícím způsobem týká lingvistických služeb.“ (Virno, 2004, str. 106)

Je to tedy celek difúzní kolektivní intelligence zakotvené ve všech tělech v rámci jazykových her tvořících význam společného světa, produkujících hodnotu následně extrahovanou kapitálem; až z hlubin autonomní produkce sociálního nevědomí, autopoiesis. Z toho také plyne další zásadní důsledek: pokud se všeobecný intelekt stává hlavní produktivní silou, není už možné jednoznačně odlišit práci a volný čas. Nositelům všeobecného intelektu zdaleka není jen „aristokracie mezi pracujícími“, kognitivní elita, ale tzv. *masová intelektualita*, multituda lidí užívajících jazyk („myslitelů“), klidně bez základního vzdělání (Virno, 2004). Když Virno mluví o masové intelektualitě, nemá na mysli specifické kognitivní výkony (typu vědeckého vzdělání), ale samotnou obecnou schopnost myslet a verbálně komunikovat, představovat si. Můžeme říct, že pokud se práci stává mezilidská interakce, vědění a exprese subjektivity, dělá člověk v práci víceméně to samé, co v běžném životě. *„Neexistuje už nic, čím by se lišila práce od zbytku lidských aktivit“* (Virno, 2004, str. 102). V časech fordismu stála komunikace a představivost mimo produktivní pracovní sféru: dělník měl být při práci ticho a s nikým se nebavit, až po práci si přečíst noviny, konverzovat, angažovat se v odborech, apod. (Virno, 2004). Oproti tomu, pokud je v post-fordismu „život myslí“ subsumovaný do výrobního procesu, výsledkem je stav *homogenity* mezi pracovní a mimopracovní sférou. Mezi prací a volným časem, jestli člověk je či není zaměstnaný, už tedy není žádný *kvalitativní* rozdíl:

„Práce a ne-práce rozvíjí identickou formu produktivity, založenou na vykonávání obecných lidských schopností: jazyka, paměti, sociability, etických a estetických inklinací, schopnosti abstrakce a učení. Z úhlu pohledu „co“ a „jak“ se dělá, není žádný podstatný rozdíl mezi zaměstnaností a nezaměstnaností. Stará distinkce mezi

⁶Viz pojem „biopolitické produkce“ Hardta a Negriho (Hardt, Negri, 2000).

„prací“ a „ne-prací“ končí jako distinkce mezi zaplaceným životem a nezaplaceným životem. Hranice mezi oběma je arbitrární, měnitelná, podřízená politickým rozhodnutím“. (Virno, 2004, str. 103)

V tomto ohledu se Virno opírá o Marxovo rozlišení času produkce a času práce. Ty se neshodují, přičemž příkladem může být rozdíl času, který trvá zemědělcem zasít a sklídit úrodu (čas práce), a času růstu úrody (čas produkce). Analogicky se můžeme podle Virna koukat na post-fordismus: čas produkce zahrnuje nepracovní sféru sociální kooperace, každodenního života; z tohoto času je pracovní čas jen jednou, ne nutně převažující složkou, která se nicméně musí neustále živit „vitálním“ působením mimopracovní sféry. Socializace je podmínkou produktivity. To, co se člověk naučí v každodenním životě, afektivní a komunikativní schopnosti, to vše zužitkuje v pracovní sféře. S touto kooperativní a kapitálem nesubsumovanou mimopracovní sférou života a interakce člověk nesmí nikdy ztratit kontakt, pokud chce být dál schopný produkovat hodnotu. (Virno, 2004) A dále: „Protože sociální kooperace předchází a přesahuje pracovní proces, post-fordistická práce je vždy, také, skrytá práce (Virno, 2004, str. 103). Kapitalistická extrakce hodnoty je tedy v post-fordismu postavená na značném množství „neplacené práce,“ běžně chápáné jako součást sféry volného času.

Práce a volný čas se navíc homogenizují nejen z aspektů *co* a *jak*, ale také *kdy* a *kde*. S flexibilizací, outsourcováním produkce a decentralizací, rozšiřováním smluv za odvedení díla a krátkodobých úvazků (podpořených navíc miniaturizací digitální techniky), může člověk teoreticky pracovat odkudkoli a kdykoli. Ve volném čase může být nucený být k dostižení nadřazeným nebo vyřizovat e-mail. (Bogost, 2013) Práce se tedy v časovém i teritoriálním smyslu rozlévá ze separovaných zdí továrny. Navíc není možné změřit čas nutný k vytvoření ideje. Člověk ji může vymyslet stejně dobře v kanceláři jako v kavárně, hudebním klubu či na tramvajové zastávce. Tuto proměnu vztahu práce a teritoria v post-fordismu rozvádí Richard Florida, když píše o „kreativních městech“ a čtvrtích nabízejících stimulující prostředí (Florida, 2014). V tomto ohledu jde opět říct, že práce (kapitalizující hodnotu) je pouze částí celkové produkce významu sociálního tkaniva, produkováného v tomto případě celkem metropolitního teritoria, stimulujícím a „autentickým“ „duchem místa.“ David Harvey mluví v tomto kontextu o symbolickém

kulturním kapitálu, který se stává předmětem kapitalistické extrakce hodnoty (Harvey, 2009).⁷

3.2 Formální a reálná subsumpce

Kapitál je z vnitřní logiky nucený hledat nové trhy a expandovat, jinými slovy subsumovat („přivtělovat“) nová teritoria. Toho může dosahovat „extenzivní“ expanzí, tedy dobýváním nových teritorií, která dříve nebyla podřízená trhu, prostředkem k čemuž byl tradičně imperialismus. Zde se jedná o formální subsumpci – dříve existující výrobní procesy jsou transformovány v námezdní práci, nicméně samy o sobě se nemění. Oproti tomu reálná subsumpce reorganizuje výrobní proces ve shodě se zájmy kapitálu, například zaváděním strojů a vědeckého managementu. (Hardt, Negri, 2000). V kontextu celoplanetárního kapitalismu, který narazil na limit teritoriální expanze už nicméně extenzivní forma subsumpce přestává být možná a kapitalismus je nyní nucený začít expandovat *intenzivně*, „pohlcovat vlastní terén“ (Hardt, Negri, 2000). To znamená expanzi do prostoru subjektivit, vnitřního teritoria kolektivní mysli. Reálná subsumpce zároveň znamená situaci, kdy se kapitál uvolňuje z vymezených zdí disciplinární fordistické továrny a expanduje do sociálního teritoria jako celku. Když se produktem stávají obecné lidské schopnosti (komunikace, subjektivita, afekt), hranice oddělující tržní a netržní sféru je stále více rozmlžená, je stále těžší identifikovat „vnějšek“ vůči kapitálu. Výsledkem je v terminologii operaismo stav „sociální továrny,“ kdy je celek sociálního tkaniva subsumovaný a reorganizovaný ve shodě s kapitalistickým módem produkce. Dalo

⁷Homogenizace rozdílů mezi prací a volným časem v sociální továrně přispívá mimo jiné také k splývání rozdílů mezi dospělostí a dětstvím. Zatímco na jedné straně pozorujeme infantilizaci kultury (Virilio, 2004), fenomén „youtuberů“ je dobrým příkladem vzestupu nové *dětské* práce. V červenci roku 2016 byl Youtube kanál Ryan ToysReview nejsledovanějším kanálem na světě a stále se drží na předních příčkách. Dochází zde k setření rozdílů mezi dětskou hrou a byznysem. Ve videích na tomto kanálu pětiletý Ryan (s natáčením videí začal ve třech letech) rozbaluje a „recenzuje“ hračky (Popper, 2016). Jen za odměny z reklam tak rodičům vydělá milion dolarů měsíčně. Komodifikace zde má důsledky: je podezření, že Ryan mluví ze skriptu, a jeho reakce se v některých videích (když dává najevo nadšení ze spektakulárních záplav hraček) nezdají příliš autentické. Průmysl s hračkami vidí v dětských youtuberech efektivní reklamní strategii, přičemž i v případě Ryana se objevují u videí upozornění, že obsahují placenou propagaci. Videá se navíc později začala zaměřovat na každodenní rutinu rodiny, „život samotný“ (Popper, 2016). Podle údajů z roku 2016 bylo 20 ze 100 nejsledovanějších kanálů na Youtube zaměřeno na hračky, dohromady 4,7 miliardami shlédnutí měsíčně. (Dredge, 2016)

by se říct, že společenské tělo je „industrializováno“. Pojem poprvé použil Mario Tronti na začátku šedesátých let minulého století:

„Čím víc kapitalistický rozvoj postupuje [...] vztah mezi kapitalistickou produkcí a buržoazní společností, mezi továrnou a společností, mezi společností a státem, dosahuje čím dál organičtějšího stupně vztahu. V nejvyšším stupni kapitalistického rozvoje jsou sociální vztahy transformovány v moment produkčních vztahů, celá společnost v artikulaci produkce, to znamená, celá společnost žije jako funkce továrny a továrna rozšiřuje svoje výhradní panství na celou společnost.“ (Mario Tronti, 1962)

Reálná subsumpcie je subsumpcí mentální energie společnosti. Pokud je *co* a *jak*, které by mělo oddělovat pracovní a nepracovní sféru kvalitativně homogenní, je tuto hranici možné kontingentně posouvat: více volného času je difúzním způsobem komodifikováno a proměňováno v moment kapitalistické produkce nadhodnoty, logika komodifikace a abstraktní kapitalistické akumulace si podřizuje fungování všeobecného intelektu. Podnikatelské dovednosti pak znamenají schopnost valorizovat dříve netržní sféru.

Franco Berardi v knize *Soul at Work* tento proces doslova konceptualizuje jako komodifikaci lidské „duše“,⁸ který je definujícím znakem sémiokapitalismu: „*éra, kterou značí submise duše, ve které žijí, kreativní, lingvistická, emocionální tělesnost je subsumovaná a inkorporovaná produkcí hodnoty*“. (Berardi, 2009b, str. 108). Zatímco ve fordismu byla duše externím prostorem vůči výrobnímu procesu, nyní je internalizována a „dána do práce“. Fordismus dával do práce těla a svaly dělníka v disciplinárním režimu kolem běžícího pásu. Těla byla podřizena automatickému systému strojů, nicméně subjektivita zůstávala relativně svobodná. Dělníci mohli přemýšlet nad čím chtěli, představovat si co chtěli. Čas práce byl repetitivní a často nejspíš nudný a odcizující, ale práce byla separovaná od zbytku života, zvuk sirény značící konec směny znamenal svobodu po zbytek dne. Podobně jako byly dříve svaly podřizeny automatickému systému strojů je dle Berardiho dnes subjektivita podřizena techno-lingvistickému automatismu finančního kapitalismu, takže žádná siréna neexistuje (Berardi, 2009a).

⁸Jak uvádí, tak tento pojem chápe „metaforicky, a „dokonce trochu ironicky“ (Berardi, 2009a, str. 22), ne jako karteziánského ducha, ale materialisticky, jako „[T]he vital breath that converts biological matter into animated body. ... What the body can do, that is its soul, as Spinoza said.“ (Berardi, 2009a, str. 21)

Tento mód produkce, subsumující a reorganizující kolektivní subjektivitu, vytváří specifický druh odcizení. Na situaci se můžeme kouknout optikou klasické Marxovy kritiky odcizení práce z Filosoficko-ekonomických rukopisů z roku 1844. Odcizení práce spočívá v tom, že dělnická třída nemá kontrolu nad pracovním procesem a podobou výrobku, skrze které by měl každý z dělníků realizovat sama sebe: proces i podoba produktu jsou determinované abstraktním strojem kapitálu. Dělník je separovaný od svého produktu (Marx, 1978). Pokud se produkujícím subjektem v rámci kapitalistických výrobních vztahů stává tělo všeobecného intelektu a produktem subjektivita, kognice a obecně to, co se tradičně označovalo jako „duše“, znamená to, že tělo všeobecného intelektu v difúzní sociální továrně sémiotického kapitalismu nemá kontrolu nad procesy a výslednými produkty vlastní kognice, subjektivity, „duše“. Je od těchto procesů a produktů separované a místo něj se na určení jejich podoby podílí kapitál:

„Kognitivní pracovníci ... trpí novým druhem odcizení, pocházejícím ze separace virtuální aktivity od tělesné existence a komunikace“ (Berardi, 2015a, str. 144).

Sémiotická produkce všeobecného intelektu je produkcí *„formálního a neformálního vědění, imaginace, etických sklonů, názorů, a „lingvistických her“* (Virno, 2004, str. 106). Re-interpretovat pak Marxovu kritiku separace dělníka a produktu v kontextu kapitalismu produkujícího sémiotický obsah znamená tvrdit, že násilí dnešního kapitalismu spočívá v separaci těla všeobecného intelektu od jeho artikulace v řeči. Znaky jsou separované od reálna sociálního těla s jeho traumatem a touhou, nejsou jimi determinované, což brání např. možnostem důslednější politické či estetické artikulace. Nejedná se pouze o odcizení konkrétních kognitivních pracovníků při vykonávání konkrétní námezdní práce: při existenci rozmlženého vztahu mezi prací a volným časem implikovanou pojmem sociální továrny, kdy se produktivní stává autopoiesis sociálního tkaniva včetně jeho nevědomí a práce je pouze kapitalizovanou částí této produkce, to znamená radikální prolnutí obou sfér a vzájemnou transformaci. Na jednu stranu jako transformaci práce ze strany volného času, vzhledem k tomu že se jedná o výsledek sociálních bojů minulého století proti fordistické rutině, a za jiné formy života. Nicméně z druhé strany jsou také sociální organismus a kolektivní inteligence transformované ve shodě s logikou abstraktního stroje finančního kapitalismu. I nezaměstnaný člověk je stále součástí této kapitálem subsumované kolektivní inteligence, společně produkující význam, a dělá podobné věci jako zaměstnaný – komunikuje, pracuje s počítačem, nechává svůj

mozek zpracovávat informace (přičemž možná už jen tím pracuje a produkuje nadhodnotu v poměrně doslovném slova smyslu, jak o tom bude řeč v následujících odstavcích).

3.3 Externality

To nás vede k „ekologickému“ pohledu, který se ve snaze o zachycení plného rozsahu násilí dnešní formy kapitalismu nekouká jen na vykořisťování konkrétních námezdních pracovníků, ale zohledňuje celek sociálního terénu a jeho klima, „atmosféru“. Zkoumat situaci kognitivní třídy znamená dle Berardiho *„analyzovat nejen transformace odehrávající se v pracovním procesu ale také co se odehrává v dimenzích psychiky a touhy post-industriální společnosti.“* (Berardi, 2005, str. 57) Podobně jako v případě ekologicky zaměřené ekologie to znamená zkoumat externalitu. K těm dochází ve chvíli, když se transakce mezi stranami A a B promítne v produkci efektu vůči třetí straně nebo stranám, které nejsou vzaty v potaz. Pokud jsou tyto efekty pro třetí stranu obecně prospěšné, jedná se o pozitivní externalitu, pokud třetí stranu jakýmkoli způsobem poškozují, jedná se o negativní externalitu (Moulier-Boutang, 2012).

Mezi externalitu takto můžeme řadit např. znečišťování vodních zdrojů nebo toxické zamořování ovzduší. Nicméně podobným způsobem můžeme analyzovat i difúzní poškození sociálního tkaniva sociální továrny⁹. Francouzský ekonom Yann Moulier-Boutang mluví o současném ekonomickém uspořádání jako o „kognitivním kapitalismu“, jedním z jeho definičních rysů je zachycování pozitivních externalit generovaných kolektivní inteligencí, a působením negativních externalit (Moulier-Boutang, 2012). To vyplývá ze situace sociální továrny popisované Virnem, kde dochází k homogenizaci pracovního a nepracovního času, ustanovení socializace jako nezbytného zdroje pro práci. Pozitivní externalita může znamenat například situaci, kdy programátor dlouho nemůže vyřešit problém a dostane nápad k řešení při náhodném poslechu konverzace dvou kolegů (Moulier-Boutang, 2012). Jiným příkladem by mohla být zmiňovaná extrakce kulturního

⁹Enviromentální metafory k popisu klimatu pozdního kapitalismu nejsou vzácné, viz např.: *„Objektivní katastrofa slouží především k maskování jiné katastrofy, této stále mnohem zřetelnější a mnohem masivnější. Vyčerpání přírodních zdrojů je pravděpodobně mnohem méně pokročilé než vyčerpání subjektivních zdrojů, vitálních zdrojů, které sužuje naše současníky. Pokud poskytuje pozorování devastace prostředí tolik uspokojení, je to z velké části díky tomu, že zastírá šokující destrukci interiorit.“* (comité invisible, 2014). V podobném duchu navrhuje Félix Guattari mluvit o třech vzájemně propojených ekologiích: mentální, sociální, enviromentální (Guattari, 2014), Wilhelm Reich chápal situaci poválečného kapitalismu jako šíření „emocionální pouště“. (Boadella, 2013).

symbolického kapitálu měst a čtvrtí jako stimulujícího prostředí „kreativní třídy,“ vedoucí k vyčerpání pozitivních externalit, které se projevuje gentrifikací. Jedná se o relativně autonomní „bio-produktivní,“ „invenční sílu“ sociálna. S nástupem produktivní síly kolektivní inteligence, homogenizací pracovního a nepracovního času a rozmlžením hranice mezi nimi se externality stávají zásadní kategorií:

„V kognitivním kapitalismu, externí efekty – co můžeme nazvat externality – přestávají být marginální. [...] Pokud je jádro hodnoty, která má být extrahována založené na inteligentní, invenční a inovativní práci, a pokud ta mobilizuje kooperaci mozků v sítích, potom zachycování pozitivních externalit je problémem číslo jedna hodnoty. Jinými slovy, co musí být odhaleno a adresováno je práce vykonávaná mimo pracovní hodiny. (Boutang, 2012, str. 55)

Kromě této nepřímo kapitalizované produkce všeobecného intelektu je nicméně s postupujícím procesem reálné subsumpce stále větší část sociální komunikace a kreativity kapitalizovaná (zachycovaná ve formě pozitivních externalit) přímo. V textu z roku 2000 nazvaném *Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy* konceptualizovala Tiziana Terranova tento fenomén jako *neplacenou práci* v rámci internetu jako sociální továrny. Uživatelé sítí zdarma a ve volném čase produkují obsah, který je následně komodifikovaný:

„Současně dobrovolně poskytovaná a nechtěná, příjemná i vykořisťovaná, neplacená práce na internetu zahrnuje aktivity tvorby webových stránek, modifikace softwarových balíků, čtení a přispívání v e-mailových seznámkách, a budování virtuálních prostorů [...] Internet je oživovaný kulturní a technickou prací skrz naskrz, kontinuální produkcí hodnoty zcela imanentní tokům síťové společnosti ve velkém“. (Terranova, 2000, str. 33-34)

S pozdějším rozvojem Internetu 2.0 a sociálních sítí nabral tento fenomén podstatného významu a můžeme jej oproti původní definici rozšířit: jsou to veškeré obsahy generované uživateli sociálních sítí či například data produkovaná používáním vyhledávačů, která vlastní digitální platformy zprostředkovávají tyto služby a následně je kapitalizují, např. poskytováním personalizované reklamy, která je hlavním zdrojem příjmů platform typu Googlu či Facebooku, které jsou jinak pro uživatele zdarma

(Srnicek, 2017). V tomto smyslu je možné radikalizovat chápání homogenizace rozdílu mezi prací a volným časem: „*práce už není omezená na pracoviště nebo pracovní hodiny, ale místo toho je všude tam, kde něco sdílíme.*“ (Horning, 2011a) V ještě radikálnějším smyslu pak s rozvojem Internetu věcí třeba v podobě Smart Cities (regulace a optimalizace funkcí města pomocí obrovského množství senzorů a monitorovacích zařízení) či biosenzorů na kůži (sledujících tělesné funkce) tato logika extrakce hodnoty prorůstá skutečně celý sociální organismus; sociální tělo jako takové je „industrializováno“ (v tomto ohledu poměrně doslova, zaváděním technických zařízení typu čipů a senzorů). Člověk „pracuje“ už jen tím, že žije a dýchá (bio-data ze senzorů na kůži, která mohou být monetarizovaná pojišťovnami), nebo že chodí po městě (a generuje data senzorů a kamer, které jsou např. v Moskvě soukromé, a firma prodává záznamy městu (Rosenbaum, 2017)). Produktivní silou se stává zcela obyčejný a prostý život; produkci všeobecného intelektu je pak možné chápat jako produkci datafikovaného života (oceánů Velkých dat) celého společenského organismu. Příklad uživatelsky generovaného obsahu sociálních sítí také pomáhá v pochopení Virnova pojmu masové intelektuality jako nositele všeobecného intelektu, který spočívá v produktivitě obecných vlastností subjektivity, „jazykových her“. Digitální platformy kapitalizují kolektivní sémiotickou produkci autonomního sociálního organismu, společenský dialog a interakci v jejich obyčejné každodenní sociální existenci, která takto produkuje pozitivní externality, které je možné valorizovat. Každý je schopný tvořit vlastní identitu, vyjádřit se – což může znamenat jen „like“ cizímu statusu, sdílení odkazu (Horning, 2011a).

Pokud naopak obrátíme pozornost k negativním externalitám, analogicky s Paulem Masonem, který tvrdil, že v situaci všeobecného intelektu mají potenciálně všichni výhodu z každého vylepšení, můžeme říct, že stejně tak potenciálně všichni nesou důsledky z poškození propojeného sociálního tkaniva, působených exploitačních a komodifikací lokálních částí všeobecného intelektu.

4. Komodifikace a rekombinace

4.1 Komodifikace

„Protože se to nevztahuje k ničemu než samo sobě, je to inherentně nihilistické. Nemá to žádný myslitelný význam mimo amplifikaci sama sebe. Roste to, aby to rostlo. Lidstvo je pro to jen dočasným hostitelem, ne pánem. Jediným smyslem si to je samo pro sebe.“ (Land, 2017)

4.1.1 Marx

K další analýze důsledků subsumpcie lingvistických, komunikativních a afektivních kapacit člověka kapitalistickým výrobním procesem je třeba blíže definovat pojem komodifikace, tedy kdy předměty nabývají zbožní formy. V první kapitole prvního dílu Kapitálu věnované zbožnímu fetišismu Marx mluví o „mystickém,“ charakteru „teologické záludnosti“ (Marx, 1954, str. 89) zbožní formy. Komodita má podvojný charakter tržní užitné hodnoty. Užitná hodnota v sobě sama o sobě nemá nic tajemného: je to konkrétní a praktická služba, kterou věc poskytuje. Židle a to, že se na ni můžu posadit, že můžu psát s tužkou. Užitná hodnota tedy slouží uspokojení biologických a kulturních potřeb „Ale jakmile se stává zbožím, mění se ve smyslově nadmyslnou věc“ (Marx, 1954, str. 89), v ještě něčeho jiného, než čím skutečně je. Kromě imanentní užitné hodnoty získává ještě transcendentní hodnotu abstraktní lidské práce měřenou pomocí všeobecného ekvivalentu. Kapitalistický mód produkce je podle Marxe specifický tím, že zboží je produkováno primárně za účelem získání abstraktní směnné hodnoty, abstrakce všeobecného ekvivalentu. Tímto způsobem tedy v kapitalismu dochází k „přisvojování živé práce prací reifikovanou – zhodnocující síly či činnosti hodnotou jsoucí pro sebe“

(Marx, 1974, str. 327).¹⁰ Dělník pracuje spíš proto, aby dostal mzdu, než kvůli výrobku na kterém by mu záleželo.

4.1.2 Bataille

Podle G. Bataille je buržoazní společnost definovaná zřikáním se excesu života, což odpovídá procesu komodifikace, profanace světa. Život je podle Bataille definovaný nadbytkem (tedy excesem): v přírodě (s štědrým zdrojem energie ve Slunci) není žádný nedostatek. Příroda je obrovské a luxusní mrhání energií, a klíčovou otázkou není, jak uspokojit potřeby (nedostatek), ale jak vyplývat exces, jak si poradit s nadbytkem energie (Bataille, 1998). „*Kdyby lid vyrobil za jediný rok tolik, aby z toho mohl žít dva roky, musela by se spotřeba na jeden rok zničit nebo by lidé museli na rok přestat s produktivní prací.*“ (Marx, 1974, str. 340)¹¹. Jsou tedy dvě možnosti, jak s excesem naložit: akumulovat (nadhodnotu), nebo neproduktivně spotřebovávat, a v tomto procesu ničit bohatství. Kapitalismus nahrazuje v rámci procesu komodifikace neproduktivní exces a oslavu akumulací (Bataille, 1998). Neproduktivní exces je spojený s *posvátným* časem a tím, co je „božské“, svrchované, co existuje samo pro sebe, aniž by se muselo ospravedlňovat čímkoli dalším, jakoukoli další hodnotou a či přidaným abstraktním smyslem: co je konečným smyslem v celém řetězci. Na opačném pólu stojí *profánní* čas práce a produktivity, podřízený čas, *sloužící* svrchovanému:

„Svrchovanost je vymezena spotřebou bohatství jako protikladu k práci a služebnosti, jež vytvářejí bohatství, aniž je spotřebovávají. Svrchovaný člověk spotřebovává a nepracuje, zatímco na opačné straně otrok a člověk bez majetku pracují a svou spotřebu omezují na nezbytnost, na produkty, bez nichž by nemohli přežít ani pracovat. [...] Vše, co je za užitečností, se stává panstvím svrchovanosti. Jinými slovy lze říct, že je služebné mít na zřeteli v první řadě trvání, obětovat přítomnost ve prospěch budoucnosti, což děláme vždy, když pracujeme. (Bataille, 2000, str. 10-11)

¹⁰V tomto ohledu tvrdí Francois Laruelle, že kapitalismus je (metafyzická) filosofie: odvozuje realitu ne z imanence reálna samotného, ale z abstrakce pojmu dávajícího „smysl“, „hodnotu“ (Laruelle, 2015), vůči které se „pouhé reálno“ zdá nepodstatné. Kapitalismus tedy směřuje k abstrakci života od imanentní tělesnosti k stavu „reality, která je reálnější než reálno samotné“ (Koložová, 2015).

¹¹Marx zde cituje anonymní pamflet *The Source and Remedy of the National Difficulties*, Londýn 1821.

Práce se týká tvorby věcí, a cílem věcí je sloužit (životu v jeho svrchovanosti). Mít na zřeteli hodnotu znamená mít na zřeteli budoucnost a zajištění *přežití*. Je to sféra akumulace, na kterou člověk myslí, pokud produkuje zboží pro trh za účelem získání všeobecného ekvivalentu. Jakkoli je však sféra práce podřízená svrchované sféře, zůstává nezbytná: vrcholem *posvátného* by byla smrt, tedy absolutní ztráta ohledu na budoucnost, spotřebování a zničení veškerých zdrojů nutných k životu v momentu kombinujícím extázi i posvátnou hrůzu (Bataille, 2001).

V tomto ohledu může být rozlišení svrchované a služebné činnosti záležitostí kontinua. Jako příklad sémiotické produkce, která je charakteristická excesem významu (a tedy svrchovaností) uvádí Franco Berardi poezii. Obecněji pak činnost umělce (kterým v tomto kontextu myslí básníka i vědce) – vedoucí k tvorbě nových konceptů, způsobů vnímání, možných horizontů sociální zkušenosti, narušením zaběhnutých rámců (Berardi, 2015a). Na opačném pólu bychom mohli chápat např. instrumentální a komodifikovanou řeč reklamy (kterou takto Roland Barthes označuje za „sekundární“, „parazitický“ a „podvojný“ jazyk, využívající primárního významu, který je nicméně podřízený dosažení externích, manipulativních cílů (Barthes, 2004)). V sémiokapitalismu tak dochází k „proměně intimní komunikace v moment kapitalistické komodifikace“ (Horning, 2011b). Sémiokapitalistické prolnutí a vzájemnou transformaci sfér práce a volného času tak můžeme chápat jako komplexní proces vzájemného zposvátnění profánního a profanace posvátného.

4.2 Spektákl

Moment rozvoje kapitalismu, ve kterém se lidská komunikace stává komoditou, nazval Guy Debord *spektáklem*. Spektákl můžeme chápat v užším smyslu jako výsledek činnosti kulturního průmyslu, reklamy nebo komodifikované mediální produkce, jak ale uvádí Virno, s nástupem post-fordismu, kdy se produktivní stává mezilidská kooperace jako taková, jde za tyto hranice, a prosakuje difúzním tkanivem autopoiesis všeobecného intelektu (Virno, 2004). Spektákl je prostředkem *sjednocení* společnosti, jeho smyslem je zprostředkovávat sociální komunikaci, ale *jako separovanou*: zvěcnělým zbožním vztahem řízeným abstraktní hodnotou. Vědění, sémiotický obsah, imaginace, a komunikace jsou tak produkovány nikoli ve shodě se svrchovaně excesivním smyslem zakotveným v reálnu („užitnou hodnotou“ sémiotického obsahu), ale ve shodě s tržní logikou kapitalismu, kde smyslem produkce zboží je abstraktní směnná hodnota

všeobecného ekvivalentu. Ve společnosti spektaklu tedy dochází k separaci sémiotické produkce společnosti od jejího afektivního těla, imanentní náplně významu. Podstatná je skutečnost, že spektakl v první řadě není konečným produktem naakumulovaného kulturního obsahu, ale specifickým vztahem mezi lidmi (Debord, 2007). V tomto smyslu je spektakl zbožním vztahem zprostředkovávajícím komunikaci, a jak tedy uvádí Virno, není konečným produktem toho, co společnost vytvořila, ale značí *potencialitu*, sumu toho co lidé *mohou* vykonat (Virno, 2004). V podobném smyslu tedy můžeme chápat, kdy Debord píše o spektaklu jako o „zlém snu spoutané moderní společnosti“ (Debord, 2007, str. 8), svazujícím potencialitu všeobecného intelektu, jak bychom mohli doplnit.

Kapitalistický zbožní vztah je tím, co dává v rámci procesu produkce tvar a formu, specifickou expresi všeobecnému intelektu; je tím co namísto živé práce určuje podobu jeho procesu produkce a podobu výsledného produktu. Ve stavu intenzivní reálné subsumpce sociální komunikace kapitál reorganizuje sémiotickou produkci a strukturuje ji podle logiky sobě vlastní. V tomto ohledu mluví Franco Berardi o kapitalismu jako o stroji *rekombinace* sociální subjektivity: který ve shodě s autonomní logikou kapitálu nezávislou na afektivním tělesném základu všeobecného intelektu rekombinuje jeho sémiotickou produkci.¹² Jednotlivé segmenty sémiotické produkce všeobecného intelektu jsou fragmentovány a separovány od sebe (např. ve formě komodifikace univerzit a důrazu na kvantitativní posuzování, kompartmentalizaci přírodovědeckých a humanitních oborů, designu (Wark, 2017)), spojeny v oddělenosti společnou logikou finančního zisku. K pochopení fungování tohoto mechanismu využívají někteří autoři metafory chápající kapitál jako algoritmus nebo kybernetický stroj pro zpracování informací (Dyer-Witheford, 2013): kapitalismus je chápáný jako stroj cenového mechanismu a „neviditelné ruky“ nabídky a poptávky, které určují chování subjektů *homo oeconomicus*, racionálním způsobem kalkulujících profit a ztrátu podle tržních popudů.¹³

¹²„Rekombinanční funkci“ Berardi definuje jako: „*funkce subjektivity schopné překlenout různé domény sociální produkce, a rekombinovat je*“ (Berardi, 2009b, str.65).

¹³Viz Hayek: „*Máme-li pochopit skutečné fungování cenového systému – který svou funkci samozřejmě plní tím méně, čím více se ceny stávají strnulějšími –, musíme jej nahlížet jako tento mechanismus pro zprostředkování informace. ... Není to pouhá metafora, pokud popíšeme cenový systém jako svého druhu aparát pro registrování změny, nebo jako telekomunikační systém, který jednotlivým výrobcům umožňuje, aby sledovali jen pohyb několika málo ukazatelů – jako by technikovi stačilo sledovat ručičky na několika cifernících, aby byl schopen přizpůsobit se změnám, o nichž by nemusel vědět víc, než co odráží pohyb ceny.*“ (Hayek, „Využití znalostí“)

Vnesení zbožího principu do sféry sémiotické produkce má více důsledků, jedním z nich je kulturní konformismus. Vilém Flusser v knize *Do universa technických obrazů* ilustruje tento principu masové kultury jako kybernetický mechanismus zpětných vazeb. Divák sleduje program, a je jím „programovaný“. Na druhé straně jsou to ale také tvůrci programu, kteří sledují vkus diváka (tedy racionálně reagují na poptávku, jak by se dalo dodat), a program podle něj dále upravují (průzkumy trhů, před-testy filmů hodnotící jejich úspěšnost). Program se přibližuje divákovi, divák programu, a výsledkem je „uzavřená smyčka,“ kde nemůže vzniknout žádná nepravděpodobná informace, tedy taková která by měla vysokou informační hodnotu (Flusser, 2001). Výsledkem je „konsensus“ mezi divákem a obrazem, vedoucí k „věčnému návratu téhož“. Nová informace může přijít pouze z prostoru vnějšího této uzavřené zpětné smyčky:

„[O]braz ukazuje pračku a chce, abychom si ji koupili, my chceme, aby nám tento obraz ukazoval pračku, protože si ji chceme koupit.“ (Flusser, 2001, str. 55). „[O]brazy se stávají stále více takovými, jak si přejí příjemci, aby se příjemci stávali více takovými, jak si přejí obrazy. [...] Čím déle toto vzájemné krmení probíhá, tím silnější bude i konsensus mezi technickým obrazem a člověkem.“ (Flusser, 2001, str. 53-54)

Výsledkem subsumpce všeobecného intelektu kapitálem jako strukturujícím algoritmem je tedy obecně tautologie a kulturní konformismus¹⁴. Flusserem popsaná dynamika „uzavřené smyčky“ vedoucí k „věčnému opakování stejného“ odpovídá tomu, co Mark Fisher nazval érou „kapitalistického realismu“ - stavu kulturní vyčerpanosti a deprese pozdního kapitalismu, pocitu „že se nic nového už nemůže stát“ (Fisher, 2010, str. 15). Logika algoritmu je „impotentní“ (Berardi, 2017) a nepravděpodobná informace může přijít jen ze sféry mimo „uzavřenou smyčku“; tedy ze sféry živé práce (ve výše naznačeném smyslu). Berardi v tomto ohledu rozlišuje staví proti algoritmu to, co nazývá biorytmem: zatímco biorytmus je charakterizovaný kvalitativním, dialogickým vztahem s okolím, který neredukuje afektivní komplexitu a dvojznačnost významů, algoritmus je reduktivní. Pro algoritmickou logiku je charakteristický dopředu naformátovaný determinismus a automatismus (Berardi, 2017); mohli bychom tedy říct zvěcnělý vztah

¹⁴V tomto ohledu představuje sémiokapitalismus sociální továrny amplifikovanou verzi toho, co popisovali Adorno a Horkheimer v kapitole o kulturním průmyslu *Dialektiky osvícenství*. „*To nové v masově kulturní fázi oproti fázi pozdně liberální je vyloučení nového. Stroj rotuje na stejném místě. Pokud již určuje spotřebu, vylučuje nevyzkoušené riziko.*“ (Adorno, Horkheimer, 2009, str. 135)

„věcí s věcmi,“ namísto lidí jako producentů mezi sebou (Marx, 1954). Tělo všeobecného intelektu, determinované finančním algoritmem namísto biorytmem „živé práce“ je pak separované od vlastního sémiotického produktu:

„Všeobecný intelekt, separovaný od sociálního těla, expanduje a je produkováný podle logiky vepsané v algoritmu. Kolaborace milionů kognitivních pracovníků na světě je zapletená v algoritmické formě kapitalismu: vědění a technologie jsou řízené a obsažené dominantním paradigmatickým, gestalem.“ (Berardi, 2017)

4.3 Akcelerace info-sféry

Jedním z důsledků algoritmické logiky ve shodě se kterou sémiokapitalismus produkuje všeobecný intelekt, je informační přehlčení. Když se sémiotický obsah stává komoditou, jsou komodity produkovány nejen kvůli praktické hodnotě, ale primárně kvůli směnné hodnotě. *„Vzrůst sémiokapitalistické produktivity vzniká v podstatě z akcelerací info-sféry – prostředí ze kterého informace přichází do mozku.“* (Berardi, 2011a). K zajištění zisku je nutné produkovat informační výrobky, a pro ty je nutné hledat odbytiště. I ta informace, jejíž užitná komunikační hodnota je nízká, a kterou by nikdo jen kvůli jí samé neprodukoval, může být produkována kvůli směnné hodnotě umožňující kognitivním pracovníkům získání abstraktní hodnoty peněz, a tedy ekonomické přežití. Může se jednat o komodifikovanou mediální a kulturní produkci, ale jak bylo rozebíráno v druhé části, stanovovat hranici mezi trhem a netržní sférou je v sémiokapitalismu obtížné. Přehlčení info-sféry se týká digitální oblasti, ale např. také městského prostředí s vizuálním smogem reklam. V tomto smyslu se jedná o negativní externalitu sémiokapitalismu, „toxické zamoření ovzduší“ (pokud se budeme držet ekologických metafor), které dopadá na celý sociální organismus, ať už konkrétní jedinec je či není zaměstnaný.

Oproti záplavě informací je nedostatkovým zdrojem *pozornost*: *„Nezapomínejme že mozek funguje v čase, a potřebuje čas, aby dával pozornost a porozuměl. Ale pozornost nemůže být nekonečně akcelerovaná.“* (Berardi, 2011a). Ke zpracování a elaboraci informací je třeba čas, kterého ale není neomezené množství. Pokud je mozek přehlčený informacemi, přestává být schopný rozlišovat důležitou informaci od šumu; ztrácí schopnost efektivně zpracovávat informace (Carr, 2017) V tomto kontextu Berardi nově pojímá Marxovu teorii krizí z nadvýroby, periodicky produkováných

kapitalismem¹⁵. V kontextu sémiokapitalismu navrhuje Berardi vztahovat krizi z nadprodukce k pozornosti jako nedostatkovém zdroji: jako nepoměr vyprodukovaného sémiotického obsahu a na druhé straně času a neurální energie, které má člověk k dispozici (Berardi, 2011a). Jde o „akceleraci info-sféry,“ kdy „více a více znaků kupuje méně a méně významu,“¹⁶ tedy komplexita při které chybí čas pro emocionální a etickou elaboraci informačního obsahu, umožňující efektivní orientaci ve světě a dělání správných rozhodnutí. Teoreticky je samozřejmě možné info-sféru přestat vnímat, nicméně pro kognitivního pracovníka produkujícího význam (tedy každého, kdo chce zůstat součástí „masové intelektuality“) je nutné v tom pokračovat a snažit se komplexitu zpracovat, a singulárním způsobem artikulovat; takto být schopný navigovat své etické a politické jednání ve světě.

Nejde jen o samotné zpracování sémiotického obsahu: každá informace na internetu či e-mail ve schránce vyžadují rozhodnutí jestli si je přečíst a odpovědět, každý sdílený odkaz: přičemž kapacita pro rozhodnutí je omezená a v součtu mohou způsobovat výraznou kognitivní zátěž (Tierney, 2011). Přitom digitální platformy jsou z důvodu zajištění profitability konstruovány specificky tak, aby vytvářely závislost a vydobývaly si pozornost, např. pomocí mechanismů notifikací a obecně designem (Morgans, 2017). Na čím víc odkazů člověk klikne, tím víc peněz Google vydělá; čím víc času na internetu stráví a čím víc informací zkonzumuje, tím víc dat Google o sobě vygeneruje, a tato data jsou zpeněžitelná. (Carr, 2017)

V tomto ohledu je „akcelerovanou info-sféru“ možné, opět v analogii k Marxově teorii krizí z nadprodukce chápat jako mrtvou práci; tedy naakumulovaná „*mrtvá práce objektivizovaná v informačních systémech ... získala navrch nad živou prací kognitivních pracovníků*“ (Wark, 2017, str. 69), výsledek produkce živé práce, obracející se nazpět jako závaží vůči živé práci. „*Kapitál je mrtvá práce, která ožívá jako upír jen tehdy, když saje živou práci, a žije tím více, čím více se živé práce naloká*“ (Marx, 1954, str. 251)

¹⁵Kapitalismus dobách konjunktury iracionálně produkuje nadbytek výrobků s vidinou zisku, ale nabídka překročí poptávku, dochází k propouštění, zboží nemá kdo nakupovat, apod.

¹⁶V návaznosti na Baudrillardovu koncepci entropické imploze významu v komodifikovaném prostředí mediální produkce „reálnějším než reálno samotné“. Baudrillard: „*Žijeme v univerzu, kde je více a více informací a méně a méně významu.*“ (Baudrillard, 2007, str. 99)

4.4 Fragmentace času a myšlení

Rekombinace všeobecného intelektu abstraktním algoritmem financí se navíc netýká pouze produkce celistvých osob. Pokud kapitál v procesu reálné subsumpce reorganizuje sociální subjektivitu, tato změna se týká také subjektivity na osobní úrovni; kapitál reorganizuje jako „sjednocené v oddělenosti“ okamžiky času subjektivního vědomí. To vede k podobnému efektu destrukce kontinuálního významu jako akcelerace info-sféry. Prekarizovaná flexibilní produkce vede ke stírání sfér práce a zbytku života také z časového hlediska a podle Berardiho si nyní kapitál kupuje pouze „fragmenty času“: *„Pracovník už neexistuje jako osoba. On nebo ona je jen zaměnitelným producentem těch mikro-fragmentů rekombinanční sémiózy která vstupuje do kontinuálního toku Netu. [...] Kognitivní práce je oceán mikroskopických fragmentů času“* (Berardi, 2007, str. 80)

V tomto ohledu přirovnává Berardi mobilní telefon kognitivního pracovníka k výrobní lince fordistického dělníka vzhledem k závislosti, kterou na sebe člověka obě zařízení poutají (Berardi, 2007). V sociální továrně se tedy potenciálně nachází výrobní linka všude tam, kde se člověk zrovna nachází, kdykoli. Může vyřizovat e-maily, zaměstnavatel může očekávat, že bude k zastížení. V podobném ohledu čas člověka, který „neplaceně pracuje“ jen tím, že sdílí na sociálních sítích obsah a komunikuje, je fragmentovaný notifikacemi, které se snaží získat pozornost, aby generoval data. V silnějším smyslu můžeme o této „fraktalizaci“ mluvit s flexibilizací a outsourcování štihlé just-on-time produkce charakteristické pro informační ekonomiku. Na jedné straně máme zaměstnance agentur dodávajících lidi na dočasné práce firmám, a žijících tedy v nejistotě dočasných úvazků, kdy si člověk není jistý, jestli bude mít peníze na další měsíc. (Southwood, 2010) Zakázky může a nemusí přijmout, mnoho lidí ale na výběr nemá. Z toho plyne permanentní stav nejistoty ohledně možnosti naplánovat si volný čas. V poměrně doslovném smyslu se pak o „fragmentech času“ kupovaných kapitálem, můžeme bavit s nástupem tzv. „gig economy“ (česky někdy označované jako „zakázková ekonomika“), digitálních platforem typu Uber nebo Amazon Mechanical Turk, kde člověk plní online mikroúkoly, které opět může a nemusí přijmout (Huws, 2016), nicméně opět nemusí mít na výběr, protože neví, jestli bude mít dostatek mikrozakázek na další měsíc.

Pierre Lévy mluví o *reálném čase* jako o režimu časovosti typickém pro dobu just-in-time komoditní síťové produkce, který ničí „subjektivní čas“ kontinuální elaborace významu:

„Ve sféře telekomunikací a informačních technologií, reálný čas značí okamžitost přenosu, kalkulace, a odpovědi, okamžité zpracování a prezentaci informací. V horizontu akcelerační, v excesu hurikánu rychlosti, reálný čas, nehybný, řídí časoprostor komodity. Reálný čas je realitou času komodity, jeho entelechie, jeho ideál: čas který není nadále sekvenční ale paralelní, není nadále lineární ale okamžitý, čas okamžitosti, limit akcelerační.“ (Lévy, 1999, str. 179)

Výsledkem působení akcelerační info-sféry v reálném čase je podle Berardiho stav *paniky*. Zatímco panický syndrom nemá v psychologické teorii jednoznačné vysvětlení, Berardi jej chápe jako stav „konfrontace s nekonečností přírody“, neschopností přijmout do vědomí nekonečné množství stimulů, které okolní svět produkuje, „*reakce organismu pobízeného impulzy příliš častými a příliš intenzivními, než aby mohly být emocionálně a konverzně zpracovány.*“ (Berardi, 2011b, str. 93). Krize nadprodukce znamená v případě expandující produkce sémiotického obsahu nadprodukcí psychických stimulů, čemuž však může být obtížné se vyhnout kvůli riziku sociální exkluze.

Virilio chápe jako důsledek působení akceleračního prostředí úzkost (strach bez jasného objektu), a cituje čínského mistra Sun Tzu: „*Rychlost je esencí války*“. Člověk je ve stavu neustálé tenze kvůli tomu, že je pozadu, ať s vyřizováním e-mailů či čtením záložek otevřených v prohlížeči, neustálý stav dluhu. Opět se jedná o externalitu ekonomického systému, přičemž samotný Virilio se opírá o ekologickou metaforu: „*Rostoucí atmosférický tlak způsobený globálním oteplováním je spojen s dromosférickým tlakem, tenzí vyvolanou rychlostí v našich každodenních životech a práci. [...] Tváří v tvář této akcelerační každodenního života se strach stal prostředím, i v časech míru.*“ (Virilio, 2012, str. 44). Což potvrzuje i empirie: např. mezi lety 2003 – 2011 ve Velké Británii došlo ke ztrojnásobení incidence symptomů úzkostné poruchy mezi mladými lidmi (citovaný výzkum sledoval kohortu 6-18 let) (Marchant, McGregor, Tan, Hutchings, Kovess, Choppin, Macleod, Dennis, Lloyd, 2015).

Kognitivní nadprodukce tedy působí „přehřátí“ sociálního mozku, iracionální plýtvání neurální energií:

“Kapitalismus je jako špatně navržený parostroj, který musí být spuštěn na plnou rychlost, navzdory faktu že tato rychlost přispívá celkové ztrátě tepla. Zvýšené celkové teplo nemůže být transformováno do produktivní práce ani uvolněno v adekvátních kvantitách. Místo toho hrozí, že vyhodí do povětří sám motor.” (Wendling, 2011, str. 91)

Nedostatek času (který je navíc sám o tříštěný ekonomickým systémem) ke zpracování této zdánlivě nekonečné complexity vede k rozpojení afektu a kódu a rozpadu pozornosti umožňující rozvinout v čase myšlenku, nechat ji naplnit významem, být schopný udržet kontinuitu komplexní ideje. Info-sféra v podobě modelovaném dnešní společností ničí schopnost lineárního soustředění, která pro člověka není přirozená a je nutné ji budovat (pro člověka bylo z evolučního hlediska výhodné okamžitě registrovat jakoukoli změnu v okolí, která by mohla znamenat nebezpečí či příležitost, ne se soustředit dlouhodobě na jeden objekt) (Carr, 2017).

V tomto ohledu psali Deleuze a Guattari už v roce 1991:

Co požadujeme, je alespoň trocha řádu nezbytná k tomu, abychom se mohli chránit před chaosem. Není nic bolestnějšího, nic nevzbuzuje větší úzkost než myšlení, jež se samo sobě vymyká, myšlenky, které unikají a mizí, sotva se naznačily, myšlenky, které jsou již stravovány zapomněním nebo se již sedimentovaly v jiných, které nejsou v naší moci. Jsou to nekonečné proměnlivosti, u nichž mizení a vyjevování spadá v jedno. Jsou to nekonečné rychlosti identické s nehybností bezbarvé a mlčící nicoty ... Okamžik, kdy nevíme, je-li dost, nebo málo času.“ (Deleuze, Guattari, str. 175)

Můžeme se tedy ptát po spojitosti komodifikované kognitivní ekonomiky a poruchami mozkových funkcí typu ADHD, poruchami pozornosti. Mezi lety 1995-2010 stoupla např. v Dánsku incidence ADHD ze 7,3 na 91,2 ze 100 000 osob za rok (přičemž část přírůstku je možné přičíst také zvýšení povědomí o poruše) (Jensen, Steinhausen, 2015).

6. Kompetice

6.1 Identita jako značka

S decentralizací a outsourcováním práce v rámci sociální továrny dochází k homogenizaci práce a volného času v dalším slova smyslu: pokud má člověk neustále hledat novou práci, tak jsou to vztahy samotné, které jsou zapojené do ekonomického procesu. Po člověku se vyžaduje, aby akumuloval „sociální kapitál“. Na jednu stranu se celá společnost stává jednou velkou továrnou, korporací, a na druhé každý svou vlastní firmou – člověk je „podnikatel se sebou samým“ (Horning, 2011a). Ekonomická sféra kompetice se tedy stává difúznější vůči kooperativní sféře volnočasové komunikace; kolektivní inteligence, pokud je subsumovaná kapitálem, produkuje paradoxně kompetitivní prostředí oproti fordismu s odbory a solidaritou dělníků v rámci továrny.

V Marxově pojetí komodifikace je hlavním motorem kapitalistického výrobního procesu abstraktní směnná hodnota namísto užité. Pokud je tedy komodifikované sociální tkanivo a člověk začíná chápat sama sebe jako podnikatele v rámci tohoto tkaniva, hrozí riziko instrumentální kalkulace s „užitnou hodnotou“ vztahů za primárním účelem dosažení abstraktní a transcendentní hodnoty, kterou může být např. idea spektakulárního „úspěchu“¹⁷. Pro efektivního *homo oeconomicus* znamená absence empatie kompetitivní výhodu (vykalkulované a instrumentální sledování abstraktní hodnoty namísto „užité“ hodnoty vztahů), což potvrzuje i empirické pozorování (každý z 5 výkonných ředitelů korporací je psychopat, oproti jednomu ze sta v běžné populaci (Agerholm, 2016)). Také neurofyzilogické výzkumy ukazují, že moc nad druhými sama o sobě vede k poškození zrcadlových neuronů v mozku zprostředkovávajících empatii

¹⁷Frederico Campagna poukazuje na skrytě náboženský a ideologický obsah obrazu „úspěchu“: „Podle kapitalistické rétoriky, Úspěch, jako Revoluce, je moment, kdy se všechno změní: nic už nikdy znovu nebude stejné, ani maso, znovuzrozené v drahém oblečení úspěšného podnikatele nebo podnikatelky. [...] Steve Jobs nebo Bill Gates, ztělesňují dokonalý kapitalistický ekvivalent Katolického Svatého. Byly smrtelníky jako my, dokud Úspěch – jako šťastné mučednictví – překročil jejich tělo do řídkého vzduchu Ideálu.“ [Campagna, 2013, str. 18-19]

(Useem, 2017), přičemž finanční kapitál můžeme chápat jako formu moci kvantifikovanou v penězích. „Neplacená práce“ pak spočívá v difúzní sociální továrně také v kultivaci vlastní identity jako značky:

„Jsme výkonnými řediteli našich vlastních společností: Já s.r.o. V byznysu je dnes naší nejdůležitější prací být marketingovým šéfem značky zvané Ty. Nejsi pracovník [...] Nejsi definovaný názvem své práce, a nejsi spoutaný jejím popisem. Ode dneška jsi značkou“ (Peters, 1997)

Akumulovat kapitál sama sebe jako značky znamená se snažit instrumentálně o sobě předávat obraz druhým, což by mělo vést k postupu v rámci hierarchie sociální továrny. To znamená k sobě zaujímat pohled jako ze zrcadla, chápat sám sebe jako věc, komoditu sloužící dosažení externí hodnoty, k níž je obraz prostředkem. Identita se stává produktem ne kvůli vlastní „užitné hodnotě“, a jako taková se musí podřítit transcendentnímu cíli: ztrácí privilegium svrchované hodnoty pro sebe samotnou. V tomto smyslu vede pojetí sebe sama jako značky k nutnosti sebekontroly potlačující exces, k nutnosti udržení správného sebeobrazu a autocenzuře eliminující spontaneitu. Jsou to navíc i sociální sítě, které kvantifikují hodnocení (způsobem odpovídajícím neoliberální ideologii) a podporují tento způsob sebe-vnímání. Sociální sítě se stávají zhmotněním abstraktně kvantifikované a kompetitivní sociální továrny

Psychopatologickým ekvivalentem (negativní externalitou) chápání sebe sama jako značky je podle těchto charakteristik narcismus. Ten je charakteristický zaměřením na osobní cíl („úspěch“), sebeobraz, kompetitivnost a nižší empatii, nezájmem o sociální vztahy kvůli jejich emocionální hodnotě (Bartoš, 2009) (tj. „užitné“), přičemž narcistní porucha osobnosti za poslední století např. v USA stabilně stoupá (Bartoš, 2009)¹⁸. Jakkoli zde není možné postulovat jednoduchou korelaci a příčiny rozvoje této poruchy jsou komplexní, zmíněné logické analogie naznačují, že kompetitivní ideologie sémiokapitalismu komodifikující identitu a pronikající do sociálního tkaniva patří k příčinám. Tato patologická forma narcismu stojí v protikladu vůči tomu, co Freud nazýval jako Eros, tvořivý pud života. Narcismus ztrácí vztah se světem, nedochází k libidiální investici ve vnějších objektech a v druhém. V tomto ohledu je k pochopení narcismu vhodné spojení s Freudovým konceptem pudu smrti a zániku (Fayek, 1981), a obecně tím, co Berardi chápe jako „deerotizaci“ sociálního terénu. (Berardi, 2005)

¹⁸Podle výzkumů studentů.

6.2 Deprese a sebevražda

Tato „deerotizace“ sociálního terénu na jedné straně a kreativnější náplň práce na straně druhé vytváří společně podle Berardiho stav silného upínání se k práci typického pro sémiokapitalismus. Pro kognitivního pracovníka je práce místem seberealizace a silné afektivní investice, kterou považuje za nejpodstatnější součást svého života, přičemž nic nenamítá proti prodloužení pracovního dne (Berardi, 2005)¹⁹ Práce se na jednu stranu stává „abstraktní“ v tom smyslu, že všichni kognitivní pracovníci dělají s víceméně stejnými pracovními prostředky: počítači a další digitální technikou. Na druhou stranu se ale stává silně personalizovanou, přizpůsobenou singularitě jedince, vítající jeho iniciativu a nabízející prostor k sebe-expresi. Touha, která byla dříve investována do volného času a komunity nachází nyní uplatnění v kompetitivní sféře práce a komodit; v momentu kdy je tento metropolitní sociální terén „deerotizovaný“ nachází člověk v práci „útěchu“ (Berardi, 2005) Kapitál takto komodifikuje energii, která by byla jinak investována do volného času a komunity, takže brání v jejich rozvinutí. Tato dialektika vede zpětně k většímu upínání se kognitivních pracovníků ke kompetitivní sféře práce a kariérnímu „úspěchu“, kde člověk chápe druhého jako ohrožení v kompetitivním boji spíše než jako zdroj potěšení a obohacení (Berardi, 2005). V komentáři k Berardimu nicméně McKenzie Wark upozorňuje, že toto chápání práce jako sféry sebe-realizace se vztahuje spíše na úzkou skupinu kognitivní elity. Zároveň se ptá, jestli byla skutečně pro všechny dělníky práce ubíjející a odcizující rutinou (Wark, 2017). Na druhou stranu se ale s hlubším prolnutím práce a volného času v sociální továrně sociálních sítí tato kompetitivní sféra „neplacené práce“ rozšířila i mimo tradiční sféru práce námezdní, a v jistém smyslu se skutečně stala záležitostí „masové intelektuality.“

V tomto ohledu pak růst důrazu na „úspěch“ v kompetitivní sféře z logických důvodů podle Berardiho vedl k depresi jako společenskému problému, protože uspět může jen málo. Z definice soutěže v ní může být nejlepší jen úzká skupina:

„Uchazečů je mnoho ale vyvolených málo, zatímco sociální norma neuznává možnost selhání, která je považována za psychopatologickou kategorii. Není žádná kompetice bez poražených, selhání, ale sociální norma nemůže uznat normalitu

¹⁹ Nárůst pracovních hodin v období nástupu sémiokapitalismu můžeme vidět na příkladu Spojených států, kde vzrostly v osmdesátých a devadesátých letech pracovní hodiny: průměrný pracující věnoval práci o 148 hodin více v roce 1996 než průměrný pracující v roce 1973. (Schor, 1998).

selhání, aniž by vyvolala pochyby o vlastních ideologických základech.“ (Berardi, 2005, str.62).

Objektivním a přesným způsobem měřit, nakolik je společnost v depresi a „deerotizovaná“ je obtížné z metodologických důvodů. Dostupné údaje nicméně skutečně naznačují, že epidemii deprese čelíme. Prevalence osob s roční depresivní poruchou stoupla v USA mezi lety 1991-92 a 2001-02 z 3.33% na 7.06% (tedy přesně v období optimismu nové digitální ekonomiky), zároveň se deprese týká stále mladších věkových kohort (mladiství měli 6-8 krát větší šanci klinické deprese od roku 1938 do roku 2007). Existuje také pozitivní a statisticky signifikantní korelace mezi celoživotním rizikem rozvoje poruchy nálad a HDP země – z této perspektivy je deprese skutečně nemocí modernity (Hidaka, 2012).

V knize *Heroes: Mass Murder and Suicide* pak Berardi z výše naznačené perspektivy analyzuje vedle dalšího masové vraždy na amerických univerzitách z posledních let. Rozborem deníkových záznamů masových vrahů či různých prohlášení poukazuje na neoliberálně kompetitivní sociálně darwinistickou ideologii „silného jedince“ pohrdající slabostí, internalizovanou v myšlení těchto lidí, kteří nicméně nepatřili mezi „silné“ a „úspěšné.“ Plně tedy uznávali „právo přežití nejschopnějšího,“ ale zároveň si velice jasně uvědomovali, že oni mezi nejschopnější nepatří. V tom případě chtěli zažít alespoň moment, kdy se mohli cítit jako silný jedinec, který má naprostou moc nad druhými (Berardi, 2015b). Zatímco mezi lety 1900-1969 zažily Spojené státy 28 masových střelb, mezi lety 1970-2013 to bylo 129 (zvláště od roku 2011 následoval vzestup frekvence) (Henriques, 2013). V tomto smyslu pak Berardi chápe i vzestup pravicového populismu jako logickou vzpouru „lůzrů“ (Berardi, 2015b).

Druhou možností kam mohou lidé, kteří internalizovali kult silného jedince a v kompetitivním boji neuspěli namířit násilí, je proti sobě. Podle Světové zdravotnické organizace vzrostla za posledních 45 let míra sebevražd světově o 60%, přičemž tato čísla je prý stále třeba považovat za podhodnocená, vzhledem k společenským tabu halícím sebevraždy v mnoha zemích. Skupina, mezi kterou prudkým tempem rostl počet sebevražd byli navíc mladí lidé, takže dnes tvoří v třetině zemí nejrizikovější skupinu, zatímco v minulosti byly sebevraždy nejrozšířenější mezi starými muži („Background of SUPRE,“ 2017). Je tedy obtížné operacionalizovat, nakolik „zdravé“ klima sémiokapitalismus subsumující všeobecný intelekt produkuje, nicméně právě sebevražda byla už podle Masaryka správným indikátorem:

„Nejbližší příčinou sebevraždy je vždy neštěstí, jež se postiženému zdá tak veliké, že nechce život dále nést; proto je statistický výkaz množství sebevrahů mírou lidského neštěstí; ovšem není tato míra dokonalá, poněvadž nám nic nebo málo praví o síle, častém vyskytování, trvání a rozšíření neštěstí: přesto však praví dost“ (Masaryk, 2002, str. 63)

Závěr

V následujících odstavcích se ještě krátce dotknu politické stránky sociální analýzy sémiokapitalismu, a to ze dvou aspektů: na jedné straně vztahu všeobecného intelektu jako bezprostřední produktivní síly k tradičnímu Marxovu pojmu třídy proletariátu (a politickým implikacím které z toho plynou). Tím se dostanu k poslednímu bodu, kterému jsem v textu dosud nevěnoval pozornost: pozitivnímu politickému programu, který autonomisté typu Franca Berardiho z analýz sémiokapitalismu a proměn práce v kontextu všeobecného intelektu vyvozují.

Jako členy třídy proletariátu Marx definoval všechny, kdo v kapitalistickém systému pracují za mzdu (Srnicek, Williams, 2015). V tomto ohledu nepovažují za možné mluvit o všeobecném intelektu jako o třídě v analogii s proletariátem, jako o jejím moderním ztělesnění. Pokud všeobecný intelekt definujeme podle Paola Virna jako produktivní sílu obecných lingvistických a imaginativních schopností člověka jako společenského tvora, pak mizí pevná hranice mezi prací a volným časem – z kvalitativního hlediska je náplní práce sémiotická produkce významu a komunikace, jejichž zdrojem je však sociální tkanivo jako celek, pramenící ze společenského nevědomí. Námezdní práce je pouze placenou součástí celkové produkce, a vzájemně se ovlivňuje se sférou volného času. Rozdíl mezi tržní a netržní sférou je rozmlžený a produktivní silou je teď „život samotný“, „bios“, z něhož se kapitálu daří zpeněžit jen část (Virno, 2004). Fordistickou továrnu nahrazuje sociální továrna. Ve shodě s Yannem Moulierem-Boutangem pak pokládám důraz na zásadní aspekt externalit jako „neplacené práce“ sociálního organismu, jejichž zachycování je klíčovou rolí nového kapitalismu (Moulrier-Boutang, 2012). Do této neplacené práce živící placenou sémiotickou práci můžeme řadit socializaci (Virno, 2004), netržní kulturní produkci, produkci „kreativních měst“ (Florida, 2014) nebo například produkci dat uživatelů digitálních platforem (Terranova, 2000). Prolnutí tržní a netržní sféry vede k nutnosti „ekologického“ chápání vykořisťování v rámci sociálního terénu, přesahujícího hranice námezdní práce, které se týká sociálního tkaniva jako celku, včetně nezaměstnaných.

Pokud však třída není vhodným konceptem, pojem živé práce (v protikladu vůči kapitálu jako mrtvé práci) považuji za stále užitečný. Na předchozích řádcích jsem v intencích operaismo sledoval linii, kdy to byla aktivní subjektivita „živé práce“ v podobě různých sociálních bojů a hnutí zespoda, které se od šedesátých let minulého století soustředily právě na odmítnutí disciplinárního režimu fordistické námezdní práce, zaměřily pozornost na sféru volného času, a podílely se na konstituci post-fordismu (Hardt, Negri, 2000), s všeobecným intelektem jako bezprostřední produktivní silou, který je ve své současné podobě nicméně výsledkem reakce na tyto boje ze strany kapitálu, v mnoha ohledech protikladné původní touze (Berardi, 2009b). Výsledkem byla kontradikce: podle Virna se jednalo o překonání společnosti práce, nicméně v jejím rámci, a tudíž bez emancipačních důsledků (Virno, 2004). Pokud tovární práce přestala být silou tvořící hodnotu (jak předpovídal Marx ve Fragmentu o strojích), začal kapitál v procesu reálné subsumpce „pohlcovat vlastní terén“ (Hardt, Negri, 2000), komodifikovat samotné sociální tkanivo. Na předchozích řádcích jsem uvedl některé z důsledků této komodifikace (kdy se abstraktní tržní hodnota sémiotické komodity stává motorem výroby oproti její skutečné, „užitné“ hodnotě): patří mezi ně deprese a sebevraždy (způsobené mimo jiné neoliberální kompetitivní ideologií), informační nadprodukce projevující se přehlčeností a úzkostí, narcisismus (podporovaný jak kompetitivní ideologií tak chápáním sama sebe jako značky), kulturní konformismus (pokud je kulturní produkce řízená logikou zisku), nebo také různé druhy poškození mozku typu Alzheimerovy choroby, poruch pozornosti nebo post-traumatické stresové poruchy. V tomto ohledu nabízí Berardi perspektivu neurofyzologie, která s pojmem neuroplasticity ukazuje, jak se mozek ve své fyzické materii neustále transformuje vlivem prostředí. V tomto ohledu je možné se ptát, do jaké míry transformuje algoritmičtý kapitál ke svému obrazu lidský mozek ve fyzickém slova smyslu (Berardi, 2015)²⁰. Ve všech těchto bodech je možné najít logické souvislosti mezi subsumpcí sociálního mozku komoditní produkcí a jeho poškozením, ve hře je však komplexní proces, kde je obtížné hledat jednoduché a přímočaré kauzality.

Pokud budeme sledovat diskurz Paula Masona, je toto obrácení pozornosti k perspektivě živé práce podstatné: tvrdí, že všeobecný intelekt jako bezprostřední síla produkce založené na pokročilém vědeckém poznání umožňuje ze svého vnitřního principu vytvořit ekonomiku nadbytku (podobně jako Jeremy Rifkin a další, kteří nepoužívají přímo pojem všeobecného intelektu, nicméně v rámci analýz informační ekonomiky dochází k podobným závěrům). V tomto ohledu však současně zdůrazňuje roli aktivní subjektivity

²⁰Nebo obecně jak jej ke transformuje prostředí digitální info-sféry (Carr, 2017).

živé práce: současnou kapitalistickou stagnaci chápe jako analogickou dlouhé stagnaci pozdního feudalismu, kdy už byly dostupné technologie k přechodu do industriální éry. Argumentuje, že také dnes by byla z čistě technického hlediska možná podstatně vyšší míra automatizace, volného času pro většinu lidí a rozvíjení dalekosáhlejších a vizionářských projektů, co však chybí je tlak zespoda, který vždy k minulosti nutil kapitalismus k zásadním inovacím (Mason, 2015).

Jakkoli tedy nepovažuji za možné chápat všeobecný intelekt za třídu, v tomto kontextu difúzní sociální továrny a živé práce se přesto obrátím k Marxově pojetí „třídy pro sebe“²¹ s otázkou po možnosti myslet „všeobecný intelekt pro sebe“, spojený ne zvěcnělým a komodifikovaným vztahem typickým pro společnost spektaklu, kde je sémiotická produkce těla všeobecného intelektu řízena a zhmotňována do výsledné podoby působením finančního algoritmu, ale všeobecného intelektu sledujícího „vlastní zájem“ v kolektivní sebe-determinaci. V první řadě je třeba se ptát co si pod „vlastním zájmem“ představit. Katerina Kolozová dává v tomto ohledu důraz na Marxovu koncepci „reálných zájmů“ lidstva – což interpretuje v protikladu vůči externím a transcendentním cílům spjatým s fetišismem komodity a obecně idealismem stavějícím abstraktní „hodnotu“, která je „reálnější než reálno samotné.“ V tomto ohledu se „reálné zájmy“ živé práce rovnají jednoduše zlepšení jejího tělesného a mentálního blaha (Kolozová, 2015).

To je na jednu stranu ten nejjednodušší možný zájem, přesto vidím přesně v tomto bodě hlavní kámen úrazu a kontradikci, kterou sémiokapitalismus všeobecnému intelektu působí. Jak bylo zmíněno tak tělo všeobecného intelektu na jednu stranu trpí traumatem (typu deprese, poškození mozku), nicméně k možnosti transformovat společný svět za účelem zlepšení těchto podmínek by muselo být možné tuto tělesnou zkušenost (která se sama o sobě nachází mimo sféru lingvistické artikulace (Kolozová, 2015)) artikulovat. Právě sféra kolektivní artikulace všeobecného intelektu je však subsumovaná a komodifikovaná kapitálem. Všeobecný intelekt tvoří ze své podstaty veřejnou sféru, sféru sdílení vědění, *politickou sféru* – a ta je rekombinována kapitálem, a v této spektakulární podobě přestává být politickou sférou dialogu a vyjednávání světa s otevřeným závěrem.

Konkrétně Virno tvrdí, že s nástupem post-fordismu dochází z výrazné části ke splývání politiky a ekonomické produkce. Ekonomická produkce se nyní týká toho, co bylo tradičně sférou politiky (v širším smyslu jejího chápání) – tedy dialogu v rámci polis,

²¹Definované organizovaným a koordinovaným společným usilováním za dosažením vlastních zájmů, v protikladu k „třídě o sobě“, která je definovaná pouze objektivním vztahem k výrobním prostředkům (Parrillo, 2008)

komunikace, „bytí v přítomnosti druhých,“ jako sféry možného a nepředvídatelného (Virno, 2004). Pokud je tedy všeobecný intelekt internalizovaný do procesu komoditní produkce, výsledkem je produkce „veřejnosti bez veřejné sféry“ (Virno, 2001). Sémiotická produkce v rámci post-fordismu je v jistém ohledu vždy už politická, ale pokud sleduje instrumentální ekonomickou logiku, nedává vzniknout politické komunitě (vyjednávající podobu společného světa), a blokuje tedy možnost existence veřejné sféry, politiky, sféry možnosti. Virno: „*Všeobecný intelekt, nebo veřejný intelekt, pokud se nestane republikou, veřejnou sférou, politickou komunitou, dává drasticky vzrůst formám poddanosti.*“ (Virno, 2004, str. 41).

Jedním z průvodních jevů této komodifikace všeobecného intelektu jako veřejné sféry je informační akcelerace způsobená krizí z nadprodukce znaků (Berardi, 2011a). Ta vede ke stavu neschopnosti rozpoznat v kontextu komplexity (definované jako subjektivní nedostatek času pro zpracování obrovského množství informačních stimulů (Berardi, 2015)) relevantní signál od šumu. V éře modernity byla podle Berardiho možná vědomá politická moc nad sociálními a ekonomickými procesy díky relativní pomalosti tohoto informačního proudu, dovolující jeho zpracování a racionální vyhodnocení, činění rozhodnutí. S informační akcelerací sémiokapitalismu se nicméně komplexita vymyká z rukou, a tudíž není nadále možné sociální procesy vědomě ovlivňovat. Politiku tedy nahrazuje technokratická neoliberální vláda expertů a finančního algoritmu, automatických „aparátů,“ v kontextu komplexity která se nachází mimo dosah moci těla všeobecného intelektu (Berardi, 2015).

K této destrukci veřejné sféry v sémiokapitalismu přispěla také internalizace studentského hnutí šedesátých let do výrobního procesu: podle osvícenského modelu se intelektuál nacházel mimo profánní proces produkce (takže nebyl motivovaný vlastními sociálními zájmy), jako nositel univerzálního vědomí, hodnot a racionality (a v tomto smyslu ručil za demokracii); podobně i v tradici Marxe a Lenina byl intelektuál postavou bez třídních zájmů, činící čistě intelektuální rozhodnutí naplnit díky síle poznání dialekticky-historický proces vytvoření beztřídní společnosti. S nástupem post-fordismu a rozpuštěním privilegovaného intelektuála v „masové intelektualitě“ tato privilegia mizí, intelektuál ztrácí transcendentní pozici vůči výrobnímu procesu, je jím nyní determinovaný stejně jako ostatní (Berardi, 2015).

Jak je tedy v návaznosti na tyto analýzy možná autonomie všeobecného intelektu? Konkrétně Berardi navrhuje program „rekompozice“ všeobecného intelektu, jeho odpoutání od komoditního algoritmu. Vidí v tom pozitivní možnost vůči leninistické

vizi, která stavěla revolucionáře jako speciální povolání (člověk mohl být doktor, ale ještě navíc musel být revolucionář, v tomto transcendentním smyslu vůči každodennímu životu, svým způsobem evokujícímu podvojnou komoditu podřizující výrobní proces *ještě něčemu jinému*, abstraktní transcendentní „hodnotě“). Obecně autonomisté mluví v pojmech jako je exodus ze systému, dezerce (Hartd, Negri, 2000), o secesi (Tiqun, 2011). V éře všeobecného intelektu, kdy je politika internalizovaná do výrobního procesu (který splývá s každodenním životem), na jednu stranu mizí jako separovaná sféra, což nicméně nabízí nové a imanentnější „linie úniku“:

„Nadále nejde o to konstruovat formy politické reprezentace, ale dávat formu procesům vědění a technickým a produktivním spojením založeným na epistemologických modelech, které jsou autonomní vůči zisku a motivované spíše sociální užitečností. Pro intelektuály už není sféra politické akce mimo jejich každodenní činnost. [...] Programátor musí být programátorem, doktor musí být doktorem, bioinženýr musí být bioinženýrem, a architekt musí být architektem.“ (Berardi, 2009a, str. 66)

Seznam použité literatury:

- Adorno, T. W. Horkheimer, M. (2009). *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Praha: OIKOYMENH
- Agerholm, H. 1 in 5 CEOs are psychopaths according to a new study — here's why. *Business Insider*. Dostupné online: www.businessinsider.com
- Background of SUPRE. (získáno 2017, 30. července). Dostupné online: http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/background/en/
- Barthes, R. (2004). *Mytologie*. Praha: Dokořán
- Bartoš, F. (2009). Narcismus: teorie, výzkumy a možnosti jeho měření. *Antropowebzin*. 1
- Bataille, G. (1998). *Prokletá část; Teorie náboženství*. Praha: Herrmann & synové
- Bataille, G. (2000). *Svrchovanost*. Praha: Hermann & synové
- Bataille, G. (2001). *Erotismus*. Praha: Herrmann & synové
- Baudrillard, J. (2007). *In the shadow of the silent majorities, or the end of the social*. Los Angeles: Semiotext(e)
- Berardi, F. (2005). What does Cognitariat Mean? Work, Desire and Depression. *Cultural Studies Review*, 11(2), 57-63
- Berardi, F. (2007). Schizo-Economy. *SubStance* #112, 36(1), 76-85
- Berardi, F. (2009a). *The soul at work: from alienation to autonomy*. Los Angeles: Semiotext(e)
- Berardi, F. (2009b). *Precarious Rhapsody: semiocapitalism and the pathologies of post-alpha generation*. London: Minor Compositions
- Berardi, F. (2011a). Time, Acceleration, and Violence. *e-flux*. Dostupné online: www.e-flux.com
- Berardi, F. (2011b). *After the future*. Edinburgh: AK Press
- Berardi, F. (2015a). *And: phenomenology of the end: sensibility and connective mutation*. South Pasadena: Semiotext(e)
- Berardi, F. (2015b). *Heroes: mass murder and suicide*. London: Verso
- Berardi, F. (2017). The Second Coming. *e-flux*, 83. Dostupné online: www.e-flux.com
- Boadella, D. (2013). *Wilhelm Reich: průkopník nového myšlení*. Praha: Malvern

Bogost, I. Hyperemployment, or the Exhausting Work of the Technology User. *Atlantic*. Dostupné online: www.theatlantic.com

Campagna, F. (2013). *The last night: anti-work, atheism, adventure*. Winchester, UK: Zero Books

Carr, N. G. (2017). *Nebezpečná mělčina: jak internet mění náš mozek: analýza stavu lidské psychiky v době digitální*. Praha: Dauphin

comité invisible. (2014) To our friends. *The Anarchist Library*. Dostupné online: theanarchistlibrary.org

Compton, W. M., Conway, K. P., Stinson, F. S., & Grant, B. F. (2006). Changes in the Prevalence of Major Depression and Comorbid Substance Use Disorders in the United States Between 1991–1992 and 2001–2002. *American Journal of Psychiatry*, 163(12), 2141-2147

Culp, A. (2016). *Dark Deleuze*. Minneapolis: University of Minnesota Press

Debord, G. (2007). *Společnost spektaklu*. Praha: Intu

Deleuze, G. Guattari, F. (2001). *Co je filosofie?* Praha: OIKOYMENH

Dolack, P. (2016). *Its not over: learning from the Socialist experiment*. Winchester, UK: Zero Books

Dredge, S. (2016). How toy unboxing channels became YouTube's real stars. *Guardian*. Dostupné online: www.theguardian.com

Dyer-Witheford, N. (2013). Red Plenty Platforms. *Culture Machine*, 14

Fayek, A. (1981). Narcissism and the death instinct. *The International journal of psycho-analysis*. 62(3), 309-322

Fisher, M. (2010). *Kapitalistický realismus*. Praha: Rybka

Florida, R. L. (2014). *The rise of the creative class: revisted*. New York: Basic Books

Flusser, V. (2001). *Do universa technických obrazů*. Praha: OSVU

Fukuyama, F. (2002). *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka

Guattari, F. (2014). *The Three Ecologies*. London: Bloomsbury

Hardt, M. Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard University Press

Harvey, D. (2002). The Art of Rent: Globalization, Monopoly and the Commodification of Culture. *Socialist Register*, 38, 93-110

Hayek, F. A. (získáno 2017, 30. července). Využití znalostí ve společnosti. *Atlas transformace*. Dostupné online: <http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/v/vedeni/vyuziti-znalosti-ve-spolecnosti.html>

- Heissler, H. Valenčík, R., Wawrosz, R. (2012). *Mikroekonomie základní kurz, 1. vydání, 2. dotisk*, 2012. Praha: Edice EUPRESS
- Henriques, J. (2013). Mass Shootings in America: A Historical Review. *Global Research News*. Dostupné online: <http://www.globalresearch.ca/mass-shootings-in-america-a-historical-review/5355990>
- Hidaka, B. H. (2012). Depression as a disease of modernity: Explanations for increasing prevalence. *Journal of Affective Disorders*, 140(3), 205-214
- Horning, R. (2011a). Social Media, Social Factory. *The New Inquiry*. Dostupné online: thenewinquiry.com
- Horning, R. (2011b). Real and formal subsumption. *popMATTERS*. Dostupné online: www.popmatters.com
- Huws, U. (2016). Logged In. *Jacobin*. Dostupné online: www.jacobinmag.com
- Jensen, C. M., & Steinhausen, H. (2015). Time Trends in Incidence Rates of Diagnosed Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder Across 16 Years in a Nationwide Danish Registry Study. *The Journal of Clinical Psychiatry*., 76(3), 334-41
- John, A., Marchant, A., McGregor, J., Tan, J., Hutchings, H., Kovess, V., . . . Lloyd, K. (2015). Recent trends in the incidence of anxiety and prescription of anxiolytics and hypnotics in children and young people: An e-cohort study. *Journal of Affective Disorders*, 183, 134-141
- Kolozova, K. (2015). *Toward a radical metaphysics of socialism: Marx and Laruelle*. Brooklyn, NY: Punctum Books
- Kužel, P. (2014). *Filosofie Louise Althussera: o filosofii, která chtěla změnit svět*. Praha: Filosofia
- Land, N. A Quick-and-Dirty Introduction to Accelerationism. *Jacobite*. Dostupné online: jacobitemag.com
- Laruelle, F. (2015). *Introduction to non-Marxism*. Minneapolis: Univocal
- Lazzarato, M. (získáno 2017, 30. července). *Immaterial Labor*. Dostupné online: www.generation-online.org
- Lévy, P. (1999). *Collective intelligence: mankind's emerging world in cyberspace*. Cambridge, Mass: Perseus Books
- Lévy, P. (2000). *Kyberkultura*. Praha: Karolinum
- Marazzi, Ch. (2011). *Capital and Affects: The Politics of the Language Economy*. Los Angeles: Semiotext(e)
- Marx, K. (1954). *Kapitál I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury

- Marx, K. (1974). *Rukopisy Grundrisse II*. Praha: Nakladatelství Svoboda
- Marx, K. (1978). *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha: Nakladatelství Svoboda
- Masaryk, T.G. (2002) Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty. Praha: AV ČR
- Mason, P. (2015). The End of Capitalism has Begun. *Guardian*. Dostupné online: www.theguardian.com
- Mason, P. (2016). *Postcapitalism: A guide to our future*. London: Penguin Books
- McRobbie, A. (2016). *Be creative making a living in the new culture industries*. Cambridge: Polity Press
- Morgans, J. (2017). Your Addiction to Social Media Is No Accident. *VICE*. Dostupné online: www.vice.com
- Moulier-Boutang, Y. (2012). *Cognitive Capitalism*. Cambridge: Polity Press
- Negri, A. (1991). *Marx beyond Marx: lessons on the Grundrisse*. Brooklyn, NY: Autonomedia
- Parrillo, V. N. (2008). *Encyclopedia of social problems*. Thousand Oaks, CA: SAGE
- Peters, T. (1997). The Brand Called You. *Fast Company*. Dostupné online: www.fastcompany.com
- Popper, B. (2016). Youtube's biggest star is a 5-year-old that makes millions opening toys. *Verge*. Dostupné online: www.theverge.com
- Rifkin, J. (2014). *The zero marginal cost society: the internet of things, the collaborative commons, and the eclipse of capitalism*. New York: St. Martins Press
- Rosenbaum, D. (2017). Smart cities: Who owns the data?. *Hewlett Packard Enterprise*. Dostupné online: insights.hpe.com/articles/smart-cities-who-owns-the-data-1705.html
- Schor, J. B. (1998). *The overworked American: the unexpected decline of leisure*. New York, NY: Basic Books
- Smith, J. (2015). Nootropic Brain Drugs Rise in Popularity for Today's Cutthroat Corporate Climbers. *Observer*. dostupné online: www.observer.com
- Southwood, I. (2011). *Non-stop inertia*. Winchester, UK: Zero Books
- Srnicek, N. (2017). *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity Press
- Terranova, T. (2000). Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy. *Social Text*, 18(2 63), 33-58

- Tierney, J. (2011). Do You Suffer From Decision Fatigue? *The New York Times Magazine*. Dostupné online: www.nytimes.com
- Tiqun. (2011). *This Is Not a Program*. Los Angeles: Semiotext(e)
- Tronti, M. (1962). *Society and Factory*. Dostupné online: <https://operaisoinenglish.wordpress.com/2013/06/13/factory-and-society/>
- Up to 30% of existing UK jobs could be impacted by automation by early 2030s, but this should be offset by job gains elsewhere in economy.* (2017, 24. března). Dostupné online: http://pwc.blogs.com/press_room/2017/03/up-to-30-of-existing-uk-jobs-could-be-impacted-by-automation-by-early-2030s-but-this-should-be-offse.html
- Useem, J. (2017). Power Causes Brain Damage. *The Atlantic*. Dostupné online: www.theatlantic.com
- Virilio, P. (2004). *Informatická bomba*. Praha: Pavel Mervart
- Virilio, P. (2012). *The administration of fear*. Los Angeles: Semiotext(e)
- Virno, P. (2004). *A grammar of the multitude: for an analysis of contemporary forms of life*. Cambridge: Semiotext (e)
- Wark, M. (2017). *General Intellects: Twenty-One Thinkers for the Twenty-First Century*. London: Verso
- Wendling, A. E. (2011). *Karl Marx on technology and alienation*. New York: Palgrave Macmillan